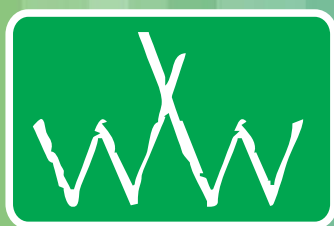

Unsko-Sanski Kanton
Općina Sanski Most

Projektni zadatak:

Idejni marketing projekat razvoja Hrustovačke pećine

**WTC - First BH consulting company for the
development of tourist destinations**

PEĆINA HRUSTOVAČA

MASTER PLAN

- Uvod
- 1. Kratka historija špiljarstva u Bosni i Hercegovini
- 2. Pećine kao turistička atrakcija u zemljama okruženja i BiH
- 3. Svjetska baština
- 4. Kako je u Bosni i Hercegovini
- 5. Upravljanje biološkom i pejzažnom raznolikosti u BiH
- a) Međunarodna regulativa i zakonski okvir BiH
- 6. Institucije vladinog sektora
 - a) Efikasnost institucija vladinog sektora
- b) Finansiranje zaštićenih područja u FBiH
- c) Institucije za proučavanje, inventarizaciju i konzervaciju biološke raznolikosti
- d) Kategorija III u sistemu zaštićenih područja
- e) Organizacije nevladinog sektora
- 7. Pravilnici o zaštiti prirode
- 8. Efekti speleoturizma na razvoj nerazvijenih područja
- 9. Spomenik prirode III kategorije IUCN-a
- 10. Prirodne i kulturne vrijednosti općine Sanski Most i prirodne vrijednosti Unsko/Sanskog kantona
- 11. Klimatske karakteristike
- 12. Pećina Hrustovača u Sanskom Mostu
- 13. Vizija pećine Hrustovača
- 14. Činjenično stanje
 - a) Mogući parking za autobuse i automobile
 - b) Mjesto okupljanja
 - c) Stanje staze do pećine
 - d) Stanje objekta
 - e) Položaj pećine
- 15. Infrastruktura pećine
- 16. Zaštićeno područje pećine
- 17. Neophodne radnje na okolišu za realiziranje plana
- 18. Pristupne aktivnosti za razvoj seoskog turizma
- 19. Turistička i rekreativna valorizacija
- 20. Zaštita
- 21. Mogući prihodi
- 22. Prioritetne aktivnosti i način korištenja pećine do vremena uređenja atrakcije
- 23. Strateške aktivnosti na uređenju pećine
- 24. Aktivnosti na ključnim tačkama
- 25. Provedba, unapređivanje i nadzor MP
 - Aktivnosti sa malim finansijskim ulaganjima
- 26. Zaključak
 - Literatura
 - Prilog

UVOD

Posljednji rat u Bosni i Hercegovini je mnoga sela prosto zbrisao sa lica zemlje. Ekonomsko poslijeratno beznađe je posebno zahvatilo mala sela u brdsko-planinskim područjima. U vremenima koja su pred nama valja naći načine za "revitalizaciju duha" sela Bosne i Hercegovine.

Politika razvoja ruralnog turizma u Bosni i Hercegovini valja da zadovolji tri slijedeća cilja:

Učiniti da zajednice budu ponosne na svoje područje, da budu svjesne svoje okolišne jedinstvenosti i da njeguju svoju kulturno-historijsku baštinu.

Povećati sredstva za život u skladu sa okolišem. To znači poziv na direktnu prodaju u seoskim domaćinstvima, na kućnom pragu i zadružnim kućama, različitih proizvoda koji se nude zajedno sa specijalitetima.

Optimizirati eksploataciju resursa područja da bi se proizveo maksimum. Drugim riječima, kvalitet prirodnih resursa i kulturne baštine ne smije biti oštećen nego povećan kroz turizam. To u našem slučaju podrazumijeva kombinaciju poljoprivrede i turizma sa jedinstvenom BiH hranom.

Mjere za razvoj pomenutih ciljeva: Uspostavljanje i umrežavanje eko-turističkih baza u svakoj lokalnoj zajednici u Bosni i Hercegovini i izrada atraktivnih eko-turističkih krugova.

Turistički pokret u slavu prirode je u Evropi i svijetu odavno prerastao u turističku industriju, koja se smatra vrhunskim nacionalnim interesom i koja donosi ogromne prihode nacionalnim ekonomijama.

Napokon, kako krenuti i sačuvati vitalne vrijednosti naših "đavoljih prebivališta" i revalorizirati bogatu bosanskohercegovačku prirodnu baštinu? Ono što je sigurno da univerzalne formule valorizacije prirodnih vrijednosti, primjenjive za svaki lokalitet, nema.

Slobodan Stanković u knjizi Elementi turističke valorizacije planina sa osvrtom na Lovćen, kaže: "Ići od općeg ka posebnom, od poznatog ka nepoznatom, iz literature ka terenskim opservacijama, iz prošlosti ka budućnosti, proces valorizacije mora, više nego da sada, postati priznat i prihvatljiv, kako bi se vremenom osmislila svrsishodna metodologija i postigli odgovarajući praktični rezultati."

Razvojem aktivnosti u prirodi bi se na najbrži način turistički valorizirala široka područja BiH. Istraživanja pokazuju da se turisti najviše zanimaju za posjete već zaštićenim dijelovima prirode (NP, Parkovi prirode, zaštićena područja prirode...). Zbog toga se prije zakonske zaštite obavljaju mnogobrojne organizacijske pripreme za prihvatanje budućih posjetilaca, u smislu obezbjeđivanja sigurnog boravka u zaštićenim prostorima.

Plan upravljanja valja da stvori moguće obrise kako je moguće u budućnosti upravljati pećinom Hrustovačom. On treba da nas upozna sa prirodnim potencijalom pećine i da istakne dosadašnje nedostatke istraživanja.

Pećina Hrustovača je decenijama nedovoljno zaštićena, u fizičkom smislu, i izložena je napadima vandala koji čine štetu na ulaznim vratima i unutrašnjosti pećine.

Takav je slučaj, po pravilu, i sa svim prirodnim vrijednostima koje su bile starim zakonima zaštićene visokom zaštitom (na nivou države) što je opet Dejtonskim sporazumom prešlo u nadležnost FBiH. Federalno Ministarstvo okoliša i turizma (FMOIT) diplomatskim pismom se očitovalo povodom dešavanja sa pećinom Vjetrenicom, koja je zaštićena istim nivoom zaštite kao i pećina Hrustovača, u kojem smatraju da nisu odgovorni za zaštitu Vjetrenice jer ona

pripada kantonalnoj vlasti obzirom da bi se po njihovom mišljenju Vjetrenica trebala kandidirati za 3. stepen zaštite u vidu Spomenika prirode.

Ova ocjena je data paušalno i bez relevantne znanstvene dokumentacije čime je očito da FMOIT ne želi rješavati ovaj „vruć krompir“. U Ministarstvu kažu da se lokalne zajednice i udruženja trebaju baviti uspostavljanjem nižih nivoa zaštite (3. i 4. nivo), dok će oni (FMOIT), proglašavati nacionalne parkove.

Koliko im to dobro ide može se vidjeti na primjeru NP Una koji još uvijek nije nadomak praktične zaštite. NP Una je proglašen prije dvije godine bez prostornog plana i plana upravljanja, kada je imenovana jedna osoba kao v.d. direktor (u kojem statusu je do danas), sa budžetom – nula. U međuvremenu NVO Plod iz Bihaća je dobio grant sredstva u iznosu od 420.000 € za uređenje eko turističke infrastrukture.

Proglašenje NP Una za posljedicu ima divlju gradnju na teritoriji koju obuhvata NP Una.

Međutim suštinsko pitanje skoro uvijek ostaje neodgovoreno od strane Ministarstva, a tiče se statusa prirodnih područja koja su bila zaštićena u ranijem sistemu a sada su „ni na nebu ni na zemlji“, te su kao takva izložena raznim vidovima devastacije. Po navodima Ministarstva, za ova područja bi se trebao obnoviti postupak za zaštitu po novom zakonodavstvu. To znači da bi za preko 250 objekata koji su imali zakonsku zaštitu u bivšoj SRBiH trebalo ponovo izraditi novu dokumentaciju i obaviti zakonske procedure do samog proglašenja zaštite. Koliki bi to bio posao govori podatak da su u posljednjih desetak godina provedeni postupci tek za nekoliko područja i to uglavnom u Kantonu Sarajevo. Do tada je i važeći podatak procenta zaštićenog područja u BiH, kojim barata Ministarstvo (oko 0,60 posto), izuzetno upitan iako je i takav daleko najmanji u Evropi.

Bilo kako bilo, da li je pećina Hrustovača pod ingerencijom federalnog, kantonalnog ili općinskog nivoa plan upravljanja je potreban. To isto vrijedi i za slučaj da se određeni poslovi i okolina pećine u dogledno vrijeme ponudi koncesionarima.

1. Kratka historija špiljarstva u Bosni i Hercegovini

Pomen o bosanskohercegovačkim špiljama nalazimo kod rimskog historičara Plinija koji pominje pećinu Vjetrenicu.

U Dubrovačkom arhivu sačuvana je odluka (polovina XV stoljeća) sa sjednice Vijeća umoljenih, da se plemić Gundulić iz Stona sastane kod pećine Vjetrenica sa sinom Hrvoja Vukčića. Zabilježene su i posjete dubrovačkih plemića pećini Vjetrenica (Sorkočević, Nikola Gučetić...).

U Pisanom rovu Postojnske jame u Sloveniji nalaze se brojni potpisi posjetilaca još iz srednjeg vijeka. Na starim razglednicama sa kraja XIX stoljeća vidimo posjetioce vrela Bune kako čamcima odlaze od tekije do pećine.

Vjerovatno jedna od prvih pećina koja je bila uređena za posjete je bila pećina Klokočevica na Babinom Dolu na Bjelašnici. Krajem XIX stoljeća izgrađene su stepenice od lomljenog kamena u dužini od 30-tak metara, vode od ulaza do male zaravni na sredini pećine odakle je moguće pogledom obuhvatiti cijelu dvoranu. Kamene stepenice su se sačuvale do danas.

Inžinjer Josef Regel u vremenu trasiranja željezničke pruge Metković – Dubrovnik (1888), istražuje pećinu Vjetrenicu i predlaže godišnji plan mjerenja vjetra u špilji.

Kustos Zemaljskog muzeja Franjo Fijala 1892. godine, u «Glasniku Zemaljskog muzeja» opisuje pećinu «Megaru» na Bjelašnici i «Marinovu» pećinu kod Rogušića.

Kustos Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine Viktor Apfelbek je zainteresirao trebinjskog Bračanina Matulića za zoologiju i istraživanje špilja. L. Matulić i L. Veirather pokreću u Trebinju 1912. godine, rad prvog speleološkog kluba u Bosni i Hercegovini

U našim krajevima planinarska speleologija je organizirano počela da se prati od 1898. godine, u časopisu "Hrvatski planinar" i "Planinarske vijesti". Godine 1949. pri planinarskom

društvu "Zagreb", osnovana je špiljarska sekcija kao posebna sekcija te vrste, a 1956. godine, osnovano je Speleološko društvo Bosne i Hercegovine.

Jedan od najznačajnijih istraživača jama i pećina u našim krajevima je svakako češki geograf Karel Absolon (1877-1960), koji se posebno interesirao za pećinu Vjetrenicu u Popovom Polju, u koju je dolazio 27 puta.

Za buduće generacije planinara speleologa ostalo je veliko polje rada da istraže široke prostore BiH.

Pećina Vjetrenica ima sve uvjete da bude upisana u listu Svjetske kulturne i prirodne baštine UNESCO. Pećina je ispitana do dužine od oko 8 km., a obnovljena je staza i osvjetljenje u dužini od 1,5 km. Novinar Ivo Lučić je priredio i izvrsnu monografiju pećine.

U selu Zavala u neposrednoj blizini pećine Vjetrenica nalazi se Nacionalni spomenik – arheološko nalazište Zavala i Nacionalni spomenik – manastir i crkva Zavala sa prirodnim pećinom kao mjestom bogoslužjenja (sličan primjer bogoslužjenja u pećini je i u Djevojačkoj pećini kraj Kladnja).

2. Pećine kao turističke atrakcije u zemljama okruženja i BiH

U zemljama bivše države Jugoslavije za turističke posjete otvoreno je mnoštvo pećina ili špilja.

U Sloveniji za posjete su otvorene 21 pećina (Postojnska jama, Pivka i Črna jama, Planinska jama, Vilenica, Škocjanske jame, Dimnice, Pekel, Kostanjevska jama, Taborska, Železna jama, Predjamski grad, Križna jama, Zelške jame, Huda Luknja, Ravenska i Planinska jama...) od kojih su **Škocjanske jame** stavljene na listu Svjetske prirodne baštine.

U Hrvatskoj je za posjete otvoreno 20 jama (Gornja i Donja Cerovačka, Lokvarska pećina, Vrlovka, Šipun, Veternica, Vrelo, Baračeva pećina, Manita pećina...).

O atraktivnosti ove vrste turističke ponude više od broja pećina otvorenih za turističke posjete, govore ekonomski pokazatelji kao i razvoj ponude aktivnosti na otvorenom.

U Srbiji je otvoreno za posjete 8 pećina (Resavske pećine, Mermerna, Rajkova, Lazareva, Vernjikica, Ceremošnja, Potpećka...).

U Evropi je porastao interes za **vještačko podzemlje**. Stari rudnici, posebno obojenih metala ali i rudnici uglja i soli su pretvoreni u muzeje. Sa jedne strane na taj način je moguće držati pod kontrolom velike podzemne prostorije od opasnosti urušavanja, a sa druge strane otvaraju se ineresantni sadržaji u turističkoj ponudi posebno za školski uzrast.

U bivšoj Jugoslaviji zbog obilja neiskorištenih pećina nije bilo interesa za otvaranje vještačkog podzemlja za turističke posjete ali i zbog toga jer nije ni bilo napuštenih rudnika i objekata.

U Sloveniji je jedan dio rudnika žive u Idriji otvoren za posjetioce, a u Hrvatskoj veliko podzemno vojno skladište u Paklenici kraj Zadra.

U Bosni i Hercegovini, do raspada bivše države Jugoslavije, je bilo pet pećina uređenih za turističku posjetu i to: Vjetrenica u Popovu Polju, Ledenica kod Bosanskog Grahova, Titova pećina kraj Drvara, Srednja Bijambarska pećina u Ilijašu, a pred otvaranjem je bila i pećina Orlovača u Sumbulovcu kraj Sarajeva.

Nova velika turistička atrakcija opštine Teslić i RS su Rastuške pećine koje su kompleks od šest uzajamno povezanih pećina. Ulaz u centralnu pećinu nalazi se na Hrnjinom brdu na 432 m, nadmorske visine, u naselju Rastuška, i udaljen je oko 80 m zapadno od Gornje pećine. Rastuške pećine predstavljaju najveći speleološki objekat na području Republike Srpske.

Kako javljaju dnevne novine „San“ od 26.3.2010. godine, braća Nefad i Nedžad Bahtagić, članovi kluba Limit uz asistenciju policijskog specijalca su ušli u pećinu u mjestu Kozarci, pored regionalnog puta Ključ – Sanski Most. Pećina je veoma atraktivna i ukrašena pećinskim nakitom i još neistraženi pećinski prostori, galerije i tuneli čekaju istraživače. Ulaz u pećinu je odmah obezbijeđen. Lokalne vlasti namjeravaju pećinu odmah pretvoriti u turističku atrakciju.

Nesavjesno upravljanje pećinom vidljivo je na primjeru Srednje Bijambarske pećine koja je svojevremeno data planinarskom društvu na upravljanje i bila pod nadzorom samo u danima vikenda. Ostalo vrijeme pećina je bila na raspolaganju nesavjesnim posjetiocima koji su kroz tridesetak godina u cjelosti uništili pećinski nakit koji se kao suvenir mogao naći na Bašaršiji.

Sličnu sudbinu je doživjela i Bebrovska pećina kod Kladnja koju je jedna pseudznanstvena ekipa iz Tuzle „otkrila“ kao „novu Postojnsku jamu“ i o tome uz medijsku pompu obavijestila javnost. Kao rezultat „otkrića“ u dvije godine su polomljeni većina stalaktita i stalagmita od strane nesavjesnih posjetilaca.

Lijepi primjer je pećina Orlovača za koju šira javnost nije znala poslije otkrića krajem sedamdesetih godina, a za koju je javnost saznala tek nakon postavljanja masivnih ulaznih vrata i nakon uspostavljanja čuvarske službe prije ZOI '84.

Na žalost iz pećine Orlovača nedavno su ukradene kosti pećinskog medvjeda stare preko 16.000 godina koje potiču od skeleta drugog najvećeg pronađenog medvjeda na svijetu.

Opština Pale i italijanska regija Pijemont potpisali su protokol o realizaciji projekta „Turističko-ekološkog kompleksa pećina Orlovača“, vrijednog 76.587 eura. Projekat se realizira u okviru programa Translokalne mreže za saradnju između Italije i jugoistočne Evrope, a za razvoj agroturizma u planinskim područjima u BiH. Sredstva će biti utrošena za razvoj agroturizma, u prvom redu za infrastrukturu u predjelu pećine Orlovača, kao i za edukaciju stanovnika u tom dijelu opštine s ciljem proizvodnje zdrave hrane.

Projekat će trajati dvije godine i on je značajan za opštinu Pale i užu lokalitet Sumbulovca i pećine Orlovača jer će se vršiti revitalizacija infrastrukture, zaštita pećine od propadanja, nakon čega će se osvijetliti pećina i izgraditi nedostajuća infrastruktura.

On je naglasio da je cilj da se oko ovog projekta okupi i domaće stanovništvo, sa svojim ljudskim kapacitetima, kapacitetima smještaja, te da se uključi u proizvodnju i prodaju zdrave hrane i proizvoda iz domaće radinosti.

Prema njegovim riječima, vršiće se edukacija stanovništva s ciljem da se kompletni kompleks pećine Orlovača učini zanimljivijim za posjetioce.

„Ovdje bi zaposlenje našlo domaće stanovništvo što bi mnogo značilo za opštinu Pale“, naglasio je on i dodao da u području pećine Orlovača ima oko 30 do 40 domaćinstava i svi mogu da se uključe u projekat.

Obzirom na reduciranu turističku ponudu Bosne i Hercegovine pećine se nude kao realni turistički objekti koji za svoje privođenje turističkoj eksploataciji ne zahtijevaju velika ulaganja.

Valja reći da za uređenje jedne pećine za turistički obilazak dimenzije nisu presudan faktor. Špilja Šipun u Cavtatu radi već dvadeset godina, a duboka je desetak metara. Na Malti, u turističkoj ponudi su slične pećine koje su otkrivene kopanjem bunara i u koje se ulazi spiralnim stepenicama sličnim onim u munarama naših džamija – Jasminko Mulaomerović.

Da bi se neka pećina mogla uvrstiti u turističku ponudu potrebno je da ima postavljenu **rasvjetu**. U posljednje vrijeme ima pećina u kojima turisti radi specifičnog doživljaja pećine dobivaju osobno svjetlo sa kojim kreću kroz pećinu. Pećina da bi bila turistička atrakcija valja da ima **uređenu stazu**, ako uslovi to dozvoljavaju **vozić od parkinga** do startne tačke

odakle valja urediti **pješačku stazu** do pećine, **stalnu čuvarsku i vodičku službu**, **suvenire i propagandni materijal...**

Staza kroz pećinu bi se trebala graditi od materijala koji je obrušen iz same pećine.

Za osvjetljenje, ukoliko objekat nije velikih dimenzija razmotriti postavljanje agregata u prijemnom objektu.

U Evropi su poznate pećine u kojima se tradicionalno održavaju **koncerti** (nastupi Slovenačke filharmonije u Koncertnoj dvorani Postojnske jame).

3. Svjetska baština

Jedno od prvih impresivnih nadahnuća prirodom i ljepotom pejzaža u historiji nalazimo u pjesmama antičkog pjesnika Opijana. Pjesnika i njegovog oca Agezilaja (koji je podigao antičku palaču u Polačama na Mljetu) na otok Mljet je prognao car Septimije Sever. Očaran prirodnim ljepotama otoka, Opijan piše dvije didaktičke (poučne) pjesme, koje su mu potom pribavile pomilovanje od cara Karakale.

Vjeruje se da je prva konkretna mjera zakonske zaštite prirode bila 1848. godine, kada su prirodnjaci, umjetnici, entuzijasti i zaljubljenici prirode zaštili šumu Fontenblo (Fontainebleau) kraj Pariza.

U Velikoj Britaniji se 1865. godine osniva Društvo za zaštitu objekata prirodnih znamenitosti. Valja reći da je zaštita u tim vremenima bila sporadična i odnosila se na manje prostorne cjeline.

Prvi nacionalni park na svijetu, **"Yellowstone"**, je otvoren 1872. godine u Sjedinjenim američkim državama. Ideja je bila potpuna zaštita prirodnog prostora. Park je površine oko 9.000 kvadratnih kilometara u kojem postoji više od 10.000 geotermalnih fenomena i više od 300 gejmira (dvije trećine svjetskog broja). Valja reći da su istraživanja pokazala da je na mjestu NP Yellowstona zemljina kora najtanja i iznosi svega nekoliko kilometara. Kao posljedica toga vrućina iz unutrašnjosti zemlje zagrijava podzemni vodeni sustav koji potom silovito izbija na površinu u obliku pare. Najpoznatiji gejmir u Yellowstonu je Old Faithful (Stari vjerni) zbog pravilnog rasporeda erupcija (svake 74 minute).

«U sjeveroistočnom dijelu države Njujork planine Adirondack (Adirondack) dominiraju jednim od najvećih prirodnih parkova na svijetu, koji obuhvata blizu 2,4 miliona hektara raznolike divljine. Prve pristalice očuvanja prirodne sredine, još prije sto dvadeset godina uticale su na zakonodavna tijela savezne države da jedno područje ovih planina proglase kao šumski rezervat, ne bi li se sačuvali njegove prastare šume, jezera, bare i planinski vrhovi.

Opisivač prirode Pol Džejmison (Paul Jamieson) kaže: «Park Adirondack... je nacionalno blago. Najbolji i najuzvišeniji način na koji može da posluži jeste da se pretvori u riznicu kulture, da postane američka klasika ravna «Pričama o Kožnoj čarapi» (The Leatherstocking Tales) Džejmsa Fenimora Kupera (James Fenimore Cooper), Emersonovim (Emerson), Toroovim (Thoreau) ogledima, Linkolnovom (Lincoln) memorijalu, akvarelima Vinsloua Homera (Winslow Homer) i Frostovim (Frost) pjesmama» - preneseno iz The Adirondack.

Danas je velika većina stanovništva EU svjesna efekta "Park", koliko u smislu imidža, toliko i zbog finansijske pomoći koji ruralni prostor dobija iz budžeta i prihoda od vlastitih djelatnosti svake godine.

Zaštićene zone su podvrgnute striktnim pravilima koja morate poštovati u vrijeme posjeta. Pravila se primjenjuju samo na prostore centralnih zona, ali vas upućuju na pravila ponašanja i u perifernoj zoni.

U principu razlikujemo tri vrste nacionalnih parkova.

Funkcija američkog parka je zaštita osnovnih karakteristika područja i turističke aktivnosti se podređuju tom cilju.

Evropski nacionalni parkovi služe svestranom naučno-istraživačkom radu.

Pojavom rekreativnog i vikend turizma tražio se način kompromisa između zaštite prirode i turizma. Tako je nastao tzv. kombinirani tip nacionalnog parka u svijetu.

U mnogim zemljama postoje sva tri tipa, ali je kombinirani tip najbrojniji.

Jedna od najvećih ideja rođenih u drugoj polovini XX stoljeća je ideja o "Svjetskoj baštini" čija je konvencija usvojena 1972. godine.

Generalna konferencija Organizacije ujedinjenih naroda za prosvjetu, znanost i kulturu UNESCO na svome XVII zasjedanju u Parizu 1972. godine je usvojila Konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine.

Među prvim zemljama u svijetu koje su prihvatile Konvenciju je bila bivša država Jugoslavija. Za petnaestak godina Konvenciju je prihvatilo oko sto zemalja na svijetu.

«Cilj Konvencije je da, sastavljajući Popis svjetske kulturne i prirodne baštine, tačno utvrdi obim naše zajedničke baštine» Sekretarijat Konvencije o svjetskoj baštini 1972.

Dvije su temeljne pretpostavke na kojima počiva konvencija; to je univerzalnost u kojoj baština jednog naroda postaje baština svijeta i druga je uključivanje kulturne i prirodne baštine u jedan okvir.

«Priroda i kultura zajedno i nedjeljivo utiču na životne i stvaralačke procese u društvu. Zbog toga je sasvim razumljivo da čovjek u svojoj sopstvenoj sredini pronalazi svoje duhovno, estetsko i filozofsko nadahnuće; zbog toga je razumljivo i da brojne tvorevine ljudskih ruku dio svoje ljepote i veličanstvenosti duguju mjestu na kome se nalaze» – napisao je tom prilikom generalni direktor UNESCO-a.

Valja reći da u svijetu djeluje više organizacija koje se bave uspostavljanjem odnosa između država i međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom prirode i prirodnih resursa.

Međunarodna unija za očuvanje prirode i prirodnih izvora (IUCN – International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1948, Morges, Švicarska) i **Svjetski fond za održavanje divljine** (WWF – World Wildlife Fond, 1961, Morges, Švicarska) usko sarađuju na raznim projektima, kao naprimjer na zaštiti i očuvanju biljnih i životinjskih vrsta kojima prijeti istrebljenje.

Međunarodna organizacija za prosvjetu, znanost i kulturu (UNESCO – United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Pariz) osnovala je **Komitet za zaštitu kulturnih i prirodnih dobara** koji popisuje i uvećava listu svjetske baštine.

Tu je i **Međunarodna organizacija za prehranu i poljoprivredu** (FAO – Food and Agriculture Organization, Rim).

Međunarodna Komisija za znanstvena istraživanja Mediterana iz Monaka. Neformalna međunarodna organizacija tzv. "**Rimski klub**" nastala je poslije skupa tridesetak dobronamjernih ljudi koje je u proljeće 1968. godine u Rimu okupio industrijalac dr. Aurelio Peccei na temu "Sadašnje i buduće dileme čovječanstva". Teme kojima se klub bavi su: siromaštvo zbog bogatstva, propadanje čovjekovog okoliša, gubitak vjere u ustanove, nekontrolirano urbaniziranje, nesigurnost zapošljavanja, otuđenje mladih, odbacivanje tradicionalnih vrijednosti...

Valja pomenuti i **Međunarodnu udrugu znanstvenih turističkih eksperata** (AIEST) osnovanu 1951. u Rimu, a sa današnjim sjedištem u St. Gallenu u Švicarskoj. Okuplja više stotina članova iz pedesetak zemalja. Izdaje zbornike radova sa godišnjih kongresa. Službeno glasilo "Revue de tourisme" izdaju tromjesečno.

Francuska je u julu 2005. osnovala **Organizaciju za razvoj turizma i inženjering** - ODIT kao instrument nacionalne politike u turizmu. Poseban interes ODIT je pokazao za razvoj ruralnih područja u Bosni i Hercegovini.

4. Kako je u Bosni i Hercegovini ?

Bosna i Hercegovina je u širem smislu okružena svjetskim turističkim velesilama, Italijom, Austrijom, Mađarskom, Turskom, Grčkom, a direktno graniči sa državama (Hrvatska, Srbija, Crna Gora) koje u strategiji razvoja turizam smatraju prioritetom.

U BiH je nedozvoljivo malo teritorije zaštićeno Zakonom tačnije oko 0,5% teritorije, a i to se ne poštuje (svjetski prosjek zaštićene teritorije oko 5%).

U BiH je realiziran projekat, u sklopu programa EU (PHARE), procjene prirodnih vrijednosti kojim je predviđeno stvaranje četiri velika nacionalna parka i to: Prvi, Nacionalni park Igman, Bjelašnica, Treskavica, Visočica; drugi, Prenj, Čvrstica, treći, proširenje NP Sutjeska na cijelu Zelengoru i četvrti NP Vranica.

Predviđeni Parkovi prirode: Ozren, Zvijezda, Konjuh, Romanija, Jahorina, Šator, Grmeč, dolina Une...

Po tom projektu, koji ostaje pusta želja, predlagala se zaštita od 22% do 26% ukupne teritorije BiH. U usporedbi sa Hrvatskom to na prvi pogled izgleda mnogo, ali za BiH je to minimum.

Navedenim planom se takođe predlagala zaštita cijelog gornjeg toka rijeke Neretve !

U Popisu Svetske kulturne i prirodne baštine UNESCO iz Bosne i Hercegovine se nalazi Svjetska prirodna baština, kanjon rijeke Tare (koji Bosna i Hercegovina dijeli sa Crnom Gorom), Svjetska kulturna baština Stari most i okolna urbana zona u Mostaru i spomenik kulture, most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu.

Kao ozbiljni kandidati za upis na listu Svjetskih kulturnih i prirodnih vrijednosti - UNESCO, je tajanstveni srednjovjekovni nadgrobni spomenik – stećak, prirodna vrijednost pećina Vjetrenica u selu Zavala kraj Ravnog i stara urbana jezgra grada Jajca, a tu su i Počitelj, staro jezgro grada Sarajeva (Spomenik multikulturalnosti), Stolac...

Stavljanjem kanjona rijeke Tare na listu Svjetske prirodne baštine UNESCO okončane su decenijske kombinacije o potapanju kanjona za potrebe hidroelektrane.

Pritisci na biološku i pejzažnu raznolikost sa globalnog i nacionalnog nivoa.

Pritisci sa nacionalnog nivoa	Pritisci sa globalnog nivoa
Pritisci na biološku raznolikost • Konverzija staništa • Neodrživo korištenje resursa • Sječa šume, lov i krivolov • Kontinuirano zagađivanje svih sfera životne sredine • Devastacija i destrukcija ekosistema • Degradacija i defragmentacija ekosistema • Uznemiravanje svijeta divljine • Neodrživo sakupljanje privredno važnih vrsta • Nekontrolisana upotreba pesticida i dr. • Nekontrolisani unosi stranih vrsta • Nekontrolisani unos i manipulacija sa GMO	• Rast svjetske populacije • Neodrživa upotreba resursa • Klimatske promjene • Konverzija staništa • Upotreba GMO • Širenje invazivnih vrsta • Nizak stepen implementacije dogovora • Nizak stepen javne svijesti

Pritisци na pejzažnu raznolikost
• Izgradnja krupne infrastrukture ❖ Izgradnja saobraćajne mreže; ❖ Izgradnja energetskih postrojenja (hidroakumulacije, elektrane, dalekovodi, cjevovodi, plinovodi itd.); ❖ Izgradnja vodnoprivrednih postrojenja (vodozahvati, kanali, akumulacije-retencije, nasipi itd.); • Poljoprivredni zahvati (meloracije, komasacije, iscrpljivanje staništa monokulturama, upotreba pesticida i fertilizatora); • Nekontrolisana urbanizacija i ruralizacija; • Neusklađenost razvojnih ciljeva po sektorima.

5. Upravljanje biološkom i pejzažnom raznolikošću u Bosni i Hercegovini

Institucionalni okvir za upravljanje biološkom i pejzažnom raznolikošću u BiH čine:

- a) Međunarodna regulative i zakonski okvir Bosne i Hercegovine za očuvanje biološke i pejzažne raznolikosti;
- b) Institucije vladinog sektora
- c) Institucije za proučavanje, inventarizaciju i konzervaciju biološke raznolikosti;
- d) Organizacije nevladinog sektora

a) Međunarodna regulative i zakonski okvir Bosne i Hercegovine

Zaštita i održivo upravljanje zaštićenim područjima na međunarodnom nivou uređeno je nizom međunarodnih dokumenata te bilateralnim i multilateralnim dogovorima. Bosna i Hercegovina je potpisnica 46 međunarodnih dokumenata iz oblasti okoliša. Zaštita i održivo upravljanje biodiverzitetom su predmet slijedećih dokumenata:

Dokument	Status u BiH
Konvencija o biološkoj raznolikosti (Rio de Janeiro 1992)	Ratificirana 2002
Konvencija o močvarama od međunarodne važnosti (Ramsar 1971)	Preuzeto sukcesijom
Konvencija o Svjetskoj kulturnoj i prirodnoj baštini (Pariz 1972)	Preuzeto sukcesijom
Konven. o zaš. Sredozemnog mora od zagađiv. (Barcelona 1976)	Preuzeto sukcesijom
Konvencija o zaštiti biljaka (Rim 1951)	Ratificirana 1994
Okvirna konvencija UN o klimatskim promjenama (Rio de Jan.1992)	Ratificirana 2000
Konven. UN o suzbijanju desertifikacije u zemljama pogođenih jakim sušama i/ili desertifikacijom (Pariz 1994)	Ratificirana 2002
Konvencija o nadzoru rekograničnog prometa opasnog otpada i njegovom odlaganju (Bazel 1989)	Ratificirana 2000
Konvencija o prekograničnom zagađivanju zraka na velikim udaljenostima (Ženeva 1979)	Preuzeto sukcesijom
Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača (Beč 1985)	Preuzeto sukcesijom
Protokol o zaštiti Sredozemnog mora od zagađivanja sa kopna (Atina 1980)	Preuzeto sukcesijom

Međunarodna konvencija o zaštiti zagađivanja sa brodova (London 1973)	Preuzeto sukcesijom
Konvencija o perzistentnim organskim polutantima (Štokholm 2001)	Ratificirana 2001
Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (Washington 1973)	U procedure
Konvencija o zaštiti divljih vrsta i prirodnih staništa Evrope (Bern 1979)	U procedure
Arhus konvencija (Arhus)	U procedure
Kyoto protokol	U procedure
Konvencija o zaštiti migratornih vrsta divljih životinja (Bon 1979) Sporazum o zaštiti euroazijsko-sjevernoameričkih migratornih ptica močvarica; Sporazum o zaštiti evropskih šišmiša	-
Konvencija o procjeni uticaja na okoliš u prekograničnom smislu (ESPOO 1991)	-
Konvencija o zaštiti i korištenju prekograničnih vodotoka i internacionalnih jezera (Helsinki 1992)	-
Protokol o posebno zaštićenim područjima i biološkoj raznolikosti u sredozemlju (Barcelona 2000)	-
Protokol o biološkoj sigurnosti (Kartagena 2000)	-
Konvencija o evropskim pejzažima (Firenca 2000)	-

Zakonski okvir zaštite biološke i pejzažne raznolikosti Bosne i Hercegovine

Nacionalni zakonski okvir čine Ustav BiH, Ustav FBiH, Ustav RS, Statut Brčko Distrikta, te setovi okolinskih zakona na entitetskom i nivou Brčko Distrikta.

Ustav BiH

Prema članu III 2.c Aneksa 4 Dejtonskog sporazuma: "entiteti će osigurati sigurnu i zaštićenu sredinu za sve osobe u svojim jurisdikcijama, održavanjem Agencije za provođenje građanskog prava koje će funkcionisati u skladu sa međunarodno priznatim standardima uz poštovanje ljudskih prava i temeljnih sloboda na koje je ukazano u članu II i preduzimajući i druge mjere u skladu sa potrebama".

Ustav Federacije BiH

Prema članu 2., uz član 3. Glave III, ovlasti federalne Vlade i kantona iz domena okoliša su ekološka politika i iskorištavanje prirodnih bogatstava.
Federalna vlast bi trebala kreirati politiku i donositi zakone shodno svakoj od ovih oblasti, kada je u pitanju obaveza na području Federacije BiH. Ovlasti se mogu ispunjavati zajednički, zasebno ili na nivou kantona, koordinirano od federalnih vlasti.

Ustav Republike Srpske

Prema članu 12. Ustavnog zakona za provođenje Ustava Republike Srpske (Sl. Glasnik RS 21/92) primjenjuju se zakoni i propisi SFRJ i SRBiH koji su u saglasnosti sa Ustavom Republike Srpske.

Prema članovima 35., 64., 68., čovjek ima pravo na zdravu životnu sredinu, a Republika štiti i podstiče racionalno korištenje prirodnih bogatstava te osigurava zaštitu životne sredine.

Statut Brčko Distrikta
Prema članu 9. Statuta, jedna od funkcija i ovlasti Brčko Distrikta je i zaštita okoline.

Setovi okolinskih zakona entitetskih vlada i Brčko Distrikta

Federacija BiH	Republika Srpska	Brčko Distrikt
Zakon o zaštiti prirode	Zakon o zaštiti prirode	Zakon o zaštiti prirode
Zakon o zaštiti okoliša	Zakon o zaštiti životne sredine	Zakon o zaštiti životne sredine
Zakon o zaštiti zraka	Zakon o zaštiti vazduha	Zakon o zaštiti zraka
Zakon o zaštiti voda	Zakon o zaštiti voda	Zakon o zaštiti voda
Zakon o upravljanju otpadom	Zakon o upravljanju otpadom	Zakon o upravljanju otpadom
Zakon o fondu za zaštitu okoliša	Zakon o fondu za zaštitu životne sredine	Zakon o komunalnim aktivnostima

Doneseni zakoni o zaštiti prirode FBiH, RS i Brčko Distrikta za osnovu imaju Direktivu o staništima (EU HABITATS DIRECTIVE 92/43/EEC) i Direktivu o pticama (Council Directive 79/409/EEC). Entitetska ministarstva su dužna da razviju podzakonsku regulative.

Kantonalna ministarstva u FBiH imaju pravo da razviju svoj vlastiti zakonski okvir konzistentan sa setom okolinskih zakona Federacije.

Na osnovu člana 31., stav 7. i člana 51. stav 3. Zakona o zaštiti prirode ("Službene novine Federacije BiH", broj 33/03), federalna ministrica okoliša i turizma donijela je Pravilnik o sadržaju i načinu izrade plana upravljanja zaštićenim područjima koji je objavljen u Sl. Novinama FBiH, br. 65 od 01. novembra 2006.

Na osnovu članka 46, stavak 5 i članka 51, stavak 3 Zakona o zaštiti prirode («Službene novine Federacije BiH» broj 33/03), federalna ministrica okoliša i turizma donijela je Pravilnik o uslovima pristupa zaštićenom području.

6. Institucije vladinog sektora

Zakonom o ministarstvima i drugim administrativnim tijelima u Bosni i Hercegovini odgovornost za okolinska pitanja na državnom nivou je u nadležnosti Ministarstva za vanjsku trgovinu i ekonomske odnose. Ministarstvo je odgovorno za provođenje jurisdikcije BiH i harmoniziranje planova entitetskih vlada u poljoprivredi, energetici, upravljanju okolišem, razvoju i eksploataciji prirodnih resursa. Sektor za prirodne resurse, energetiku i zaštitu okoline ovog ministarstva sastoji se iz tri odjela i to: Odjel za koordinaciju upravljanja prirodnim resursima, Odjel za energetiku i Odjel za zaštitu okoliša.

Zaštita prirode, biološke i pejzažne raznolikosti na nivou Federacije Bosne i Hercegovine je u nadležnosti Ministarstva za okoliš i turizam.

Upravljanje genetičkim i biološkim resursima je u nadležnosti Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, a zaštita prirodnog naslijeđa i implementacija odredaba UNESCO u nadležnosti Ministarstva za obrazovanje i nauku FBiH.

a) Efikasnost institucija vladinog sektora

Sa ciljem očuvanja biljne i životinjske raznolikosti, vode i cjelokupnog eko-sustava danas je na planeti zaštićeno oko 5% cjelokupnog zemljišta (u Bosni i Hercegovini oko 0,5%, dakle ni deseti dio svjetskog prosjeka zaštićenih prirodnih vrijednosti).

Veličine zaštićenih dijelova prirode po kontinentima izgledaju ovako:

Sjeverna i Srednja Amerika 10,4% zaštićene ukupne površine. Zemlja najveće procentualne zaštite Panama sa 17,2% ukupne površine.

Evropa sa 7,5% u prosjeku, od toga Austrija sa 19% zaštićene ukupne površine.

Južna Amerika 5,7% sa Ekvadorom koji je zaštitio 37,7% teritorije.

Okeanija sa prosjekom od 5,7%, zaštićenog tla, sa Novim Zelandom koji je zaštitio 10,5% ukupne površine.

Afrika je prosječno zaštitila 3,9% površine, od toga Bocvana 17,2% zaštite.

Azija ima oko 2,1% zaštićene površine od toga Butan je zaštitio oko 19,7% ukupne površine.

Iz izvještaja šumarske službe USA vidi se da je zarada od eko-turističkih aktivnosti (kampiranje, kanuizam i sl.) u zaštićenim područjima prirode dvostruko veća od prodaje drveta.

Iako se svakim danom otkine poneki dragulj iz prirodne baštine Bosne i Hercegovine ne postoji stručna institucija zadužena za pitanja evaluacije i reevaluacije prirodnih vrijednosti te razvoja zakonodavnog i institucionalnog okvira za održivo upravljanje.

Danas u Bosni i Hercegovini stradaju biološki i pejzažno vrijedna područja (obale rijeka, kanjoni, planinska područja, pećine...). Iako su pitanja iz domena očuvanja prirodne raznolikosti i predmet Zakona o krivičnom postupku, njegova implementacija nije efikasna kada se radi o ekološkim deliktima. Incidentne situacije kao što je uništavanje pećinskog nakita, arheološko piratstvo, unošenje opasnih materija u prirodu, nezakonita sječa šuma, eksploatacija zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta, krivolov... nisu efikasno sankcionisani. Postojeća inspeksijska mreža je nedovoljna, a monitoring nije razvijen.

b) Finansiranje zaštićenih područja u FBiH

Problem finansiranja riješen je donošenjem vrlo značajnog Zakona o Fondu za zaštitu okoliša Federacije Bosne i Hercegovine (Sl. novine FBiH br. 33/03). Sredstva Fonda raspoređuju se Federacija 30%, a kantoni 70%. Sredstva Fonda između ostalog koriste se i za:

- Zaštitu i očuvanje biološke i pejzažne raznolikosti
- Unapređivanje i izgradnja infrastrukture zaštićenih područja
- Poboljšanje praćenja i ocjenjivanje stanja okoliša, te uvođenje sistema upravljanja okolišem.
- Poticanje održivog upravljanja okolišem
- Poticanje održivih privrednih djelatnosti, odnosno razvoja
- Poticanje istraživačkih, razvojnih studija, programa, projekata i drugih aktivnosti...

Fondovi i programi:

IPA Prekogranični fondovi (BiH/Hrvatska/Crna Gora/ Srbija)

IPA Jadranski program

Program MED – Program obuhvata obalni dio Sredozemlja

Program za jugoistočnu Evropu

Mogućnosti realizacije:

- Institucije
- Vijeće općina i regija Evrope
- Komitet ili Odbor regija
- Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope
- Skupština evropskih regija
- Asocijacija evropskih prekograničnih regija
- Mreža nacionalnih asocijacija lokalnih vlasti jugoistočne Evrope
- Radna zajednica Alpe-Jadran

c) Institucije za proučavanje, inventarizaciju i konzervaciju biološke raznolikosti

Naučno istraživačke institucije

Istraživanjem u BiH se uglavnom bave stručnjaci pri fakultetima Univerziteta u Sarajevu, Banja Luci, Tuzli, Mostaru, Bihaću i Zenici. Evidentan je nedostatak izdvojenih naučno-istraživačkih institucija.

Srodne institucije su Zavodi za planiranje razvoja i Urbanistički zavodi. Oblast upravljanja šumama je uređena kroz sistem javnih preduzeća (šumarstva). Oblast upravljanja vodama (Vode RS, Slivno područje Save, Slivno područje Neretve, Zavodi za vodoprivredu).

Konzervacija biološke raznolikosti u BiH

Prema Zakonu o zaštiti prirode FBiH i Zakonu o zaštiti prirode RS, u Bosni i Hercegovini su definisana četiri tipa zaštićenih područja:

- Zaštićeno područje prirode (Ia, Ib, i IV kategorija IUCN-a);
- Nacionalni park (II kategorija IUCN-a);
- Spomenik prirode (III kategorija IUCN-a);
- Zaštićeni pejzaž (V kategorija IUCN-a).

Kategorija	Opis
Ia	Strogi rezervat prirode: Zaštićeno područje kojim se upravlja uglavnom za naučne potrebe.
Ib	Zona divljine: Zaštićeno područje kojim se upravlja uglavnom radi zaštite divljine.
II	Nacionalni park: Zaštićeno područje kojim se upravlja uglavnom radi zaštite ekosistema i rekreacije.
III	Spomenik prirode: Zaštićeno područje kojim se upravlja uglavnom radi konzervacije specifičnih prirodnih obilježja.
IV	Zona upravljanja staništima/vrstama: Zaštićeno područje kojim se upravlja uglavnom radi konzervacije putem upravljačkih intervencija
V	Zaštićeni pejzaž: Zaštićeno područje kojim se upravlja uglavnom radi zaštite pejzaža i rekreacije.
VI	Zaštićeno područje upravljanja resursima: Zaštićeno područje kojim se upravlja uglavnom radi uravnotežene upotrebe prirodnih resursa.

NEAP BiH i prostorni planovi entiteta preporučuju proširenje teritorija zaštićenih područja. Osnovni problemi zaštićenih područja su:

- Nerazvijeni i neodgovarajući sistemi finansiranja;
- Step en usaglašenosti i neusklađenosti prijeratnih i današnjih kategorija zaštite područja, (donesenih u skladu sa IUCN kategorijama) je visok. Proces usaglašavanja kategorija zaštite područja u Bosni i Hercegovini nije proveden. Izuzetak je Kanton Sarajevo gdje je provedena temeljita inventura.
- Stvarna zaštita se provodi nad veoma malim brojem područja, što se odnosi na nekoliko prašumskih rezervata, dva nacionalna parka (u trećem NP Una nema nikakve zaštite), dva močvarna područja od međunarodne važnosti, dva spomenika prirode, jedan zaštićeni pejzaž i dva parka prirode (kantonalna kategorija zaštite). Sva ostala područja, zaštićena prethodnim zakonima nemaju utvrđen plan upravljanja sa jasno definisanim obavezama.

Osnovni ciljevi upravljanja zaštićenim područjima	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Naučno istraživanje	1	3	2	2	2	2	3
Zaštita divljine	2	1	2	3	3	-	2
Prezervacija vrsta i genetičke raznolikosti	2	1	2	1	1	2	1
Održavanje usluga ekosistema	2	1	1	-	1	2	1
Zaštita specifičnih prirodnih/kulturnih objekata	-	-	2	1	3	1	3
Turizam i rekreacija	-	2	1	1	3	1	3
Obrazovanje	-	-	2	2	2	2	3
Održiva upotreba resursa iz prirodnih ekosistema	-	3	3	-	2	2	1
Održavanje kulturnih/tradicionalnih atributa	-	-	-	-	-	1	2

Ključ za razumijevanje

1. Primarni cilj
 2. Sekundarni cilj
 3. Potencijalni promjenjivi cilj
- Nije promjenjivo

Upravljanje zaštićenim područjima je povjereno posebnim javnim preduzećima ili šumarstvima.

U postdejtonskoj BiH stanje regulisane zaštite prirodnih vrijednosti je u daleko nepovoljnijem položaju usljed:

- Ukidanja temeljnih institucija (Zavod za zaštitu prirodnog i kulturnog nasljeđa);
- Nedostatka državnih interesa i strategije zaštite prirode;
- Intenzivnih procesa tranzicije i privatizacije bez utemeljenih planskih dokumenata;
- Neadekvatne razvojne strategije;
- Nerazvijenih mehanizama sticanja dobiti kroz zaštitu prirodnih cjelina i nedostatka finansijskih sredstava za istraživanja konzervacijskih vrijednosti;
- Neadekvatnog pozicioniranja biodiverziteta u procesu planiranja;
- Niskog stepena javne svijesti.

d) Kategorija III u sistemu zaštićenih područja

Kategorija III: Spomenik prirode je zaštićena zona namijenjena uglavnom za konzervaciju specifičnih prirodnih obilježja.

Definicija: Površina koja sadrži jedan ili više, specifičnih prirodnih ili prirodno/kulturnih odlika koje su od izuzetne važnosti usljed nasljeđene rijetкости, reprezentativnosti ili estetskih kvaliteta ili kulturnog značaja.

Ciljevi upravljanja:

- Zaštita ili očuvanje specifičnih izvanrednih prirodnih objekata zbog njihovog prirodnog značaja, jedinstvenosti ili reprezentacionalne kvalitete, i/ili duhovnih konotacija.
- Do određenog nivoa u skladu sa prethodnim ciljem, obezbjeđenje mogućnosti za istraživanje, obrazovanje, interpretaciju.
- Eliminacija ili prevencija eksploatacije na način koji nije u skladu sa planiranom svrhom zone.
- Donošenje svim članovima populacije beneficije koje su u skladu sa drugim ciljevima upravljanja.

Smjernice za odabir:

- Zona treba sadržavati jedan ili više objekata od izvanrednog značaja (odgovarajuće prirodne objekte uključujući spektakularne vodopade, pećine, kratere, nalaze fosila, pješćane dine i morske objekte, zajedno sa jedinstvenom ili reprezentativnom florom i faunom; slični kulturni objekti mogu uključivati pećinska naselja, arheološka mjesta, ili prirodne lokacije koje imaju značaj za lokalno stanovništvo).
- Zona treba biti dovoljno velika za zaštitu integritet objekata i njihovo neposredno okruženje.

e) Organizacije nevladinog sektora

Prema bazi podataka Regionalnog centra za okoliš REC BiH u Bosni i Hercegovini egzistira preko 120 NVO sa preko 85.000 članova koje su provele veliki broj okolinskih projekata i programa. Najveći problem predstavlja izvor finansiranja. NVO imaju status pravnih lica. Prema podacima REC-a preko 34% od ukupnih prihoda NVO-i ostvaruju preko internacionalnih organizacija i donacija. Podrška od lokalnih institucija postepeno raste. Neke NVO se samofinansiraju, najčešće kroz članarinu.

7. Efekti speleoturizma na razvoj nerazvijenih područja

U analiza razvoja pećina kao turističkih resursa, mr. Jasminko Mulaomerović fokus je stavio na tri odabrane pećine: Vjetrenicu kod Ravnog, Ledenicu kod Bosanskog Grahova i Hrustovaču kod Sanskog Mosta. Sve tri pećine su u nerazvijenim općinama, sa u posljednjem ratu potpuno destruiranim socijalnom i urbanom strukturom i koje nemaju razvojnih kapaciteta u industriji i trgovini, pa turizam ostaje kao najveća razvojna šansa. Sve tri općine su i sa tzv. "povratničkom" populacijom (mononacionalna struktura stanovništva) pa će turizam doprinijeti smanjenju društvene i kulturne izolovanosti. Treći razlog je što se radi o graničnim općinama, bilo republičkim, bilo entitetskim, a ta činjenica je značajan faktor u regionalnim razvojnim politikama koje podržava Evropska Unija.

U analizi razvoja pećina kao turističkih resursa koristio je situacionu analizu, PEST i SWOT analize kao i ekonometrijski model za direktne efekte (zapošljavanje, rast dohotka, investiranje na lokalnom i regionalnom nivou, kao i efekti na platni bilans). U sve tri općine može se uglavnom govoriti o prirodnim, odnosno naslijeđenim elementima turističke ponude. Izgrađenih elemenata gotovo da i nema, što ide u prolog opredjeljenju da se kreira multidimenzionalna turistička ponuda, koja će se orijentisati na klaster geobaštine sa pećinama Vjetrenicom, Ledenicom i Hrustovačom kao vodećim atrakcijama.

Što se tiče PEST analize može se reći da je uticaj političkog okruženja negativan i predstavlja prijetnju za speleoturizam, dok uticaj ekonomskog, socio-kulturnog i tehnološkog okruženja predstavljaju šansu za speleoturizam.

U SWOT analizi uzet je u obzir veći broj faktora za kvantificiranje utjecaja vanjske i unutrašnje okoline.

TEZE

1. Pećine kao turistički objekti nude kvalitetan turistički doživljaj i u skladu su sa afirmacijom kriterija ekološkog kapaciteta prostora kao jedne od karakteristika novog, alternativnog turizma.
2. Pećine kao turistički objekti nude višeslojan turistički proizvod sa kumulativnim atrakcijama
3. Pećine kao turistički objekti su resurs koji je zanimljiv sudionicima različitih društvenih slojeva i interesa.
4. Pećine kao turistički objekti u potpunosti se uklapaju u koncept novih oblika turizma jer isključuju kriterij fizičkog prihvatnog kapaciteta prostora
5. Odnos ulaganja u razvoj pećine kao turističkog objekta i dobiti po osnovu cijene ostvarenog radnog mjesta je neuporedivo povoljniji

EFEKTI TURISTIČKIH PEĆINA NA LOKALNI RAZVOJ

Negativne: komercijalizacija kulture i drugih autohtonih vrijednosti, socijalna diferencijacija, ekološki poremećaji.

Pozitivne: Povećani interes za ekologiju i afirmacija ekološke održivosti u kontekstu održivog razvoja; prostor se ne okupira, ne uništava se ravnoteža prirode, ne degradira se lokalni pejzaž.

Osnovni ekonomski efekti razvoja spleoturizma na lokalni razvoj su: aktiviranje turističkih potencijala, omogućavanje turističkog privređivanja, zapošljavanje, zapošljavanje drugih komplementarnih kapaciteta, poticanje ekonomskih tokova.

Multiplikativna funkcija spleoturizma manifestira se kao nastavak kretanja sredstava koja su potrošili spleoturisti u lokalnoj zajednici, a koje i u svom daljem kretanju utiče na lokalnu ekonomiju.

Socijalne funkcije spleoturizma manifestiraju se u smanjivanju razlika između stanovnika lokalne zajednice. Posebno je značajna kulturna funkcija.

8. Spomenik prirode III kategorija IUCN-a

Uspostava Kategorije III zaštićenih područja se nalazi u nadležnosti kantonalnih vlasti u okviru nacionalne legislative. Međutim pojedina područja mogu biti svrstana u ovu kategoriju pod međunarodnim konvencijama ili programima. Međunarodne akcije se odvijaju uglavnom na zaštiti vrsta i zaštiti određenih lokacija. Ovo se ostvaruje na tri načina: kroz međunarodne konvencije (ugovore), kroz međunarodne programe i unutar zakonodavstva EU.

Prema području koje obuhvataju ove inicijative se dijele na pet kategorija:

- Globalne, utiču na cijelu Evropu
- Evropske
- Zakonodavstvo koje utiče samo na EU zemlje
- Ostale, koje utiču samo na dio Evrope
- Prekogranične parkove

9. Prirodne i kulturne vrijednosti općine Sanski Most i prirodne vrijednosti Unsko/Sanskog kantona

Općina Sanski Most na svojoj teritoriji ima zaštićene spomenike prirode i to:

1. Pećina Hrustovača na osnovu Zakona o zaštiti proglašena je spomenikom prirode. Posjeduje naučno-istraživačke, obrazovne, turističko-rekreativne i druge vrijednosti.
2. Izvor rijeke Dabar stavljen je na osnovu Zakona o zaštiti prirode pod zaštitu kao spomenik prirode. Ovaj objekat ima veliko značenje za hidrološka istraživanja.
3. Dabarska pećina na osnovu Zakona o zaštiti prirode, pećina je stavljena pod zaštitu kao spomenik prirode. Pećina posjeduje naučnu i rekreativnu namjenu.
4. Vodopad Bliha - „Blijski skok“ predstavlja prirodnu zanimljivost pa je na osnovu Zakona stavljen pod zaštitu kao spomenik prirode. Vodopad ima naučnu i turističkorekreativnu vrijednost.
5. Izvor Zdena predstavlja Spomenik prirode.
6. Ostali evidentirani spomenici (Grbića pećina, Pećina Suvaja, Kerkezova pećina, Jama Oko) prirode na području Sanskog Mosta nisu naučno dovoljno istraženi, tako da se nije ni utvrdila adekvatna zaštita, uređenje i uključenje u razvoj. Na području općine Sanski Most, Zavod za zaštitu spomenika kulture prirodnih znamenitosti i rijetkosti registrovao je, odnosno zaštitio do danas pet nepokretnih spomenika kulture, i to:

Naziv	Lokacija	Režim
1. Musala u Kamengradu	Kamengrad	II
2. Stari grad Kamengrad	Kamengrad	II
3. Zgrada stanice Narodne milicije	Palanka	III
4. Veliki grad	Kijevac	II

Sve ove lokalitete potrebno je ponovo aplicirati Komisiji za zaštitu kulturno-historijskog nasljeđa BiH kako bi se njihov značaj podigao na još viši nivo.

Važno je spomenuti da se u Sanskom Mostu u vrlo lošem stanju od nepokretnih spomenika kulture nalazi i:

- Staro jevrejsko groblje na Šušnjaru iako više nema jevreja u Sanskom Mostu.
- Rimski most u Starom Majdanu
- Zgrada Parohijskog doma u Ključkoj ulici koja je najstarija odgojno-obrazovna ustanova u regionu Bosanske krajine sačuvana u izvornom obliku čija je gradnja započeta u doba AustroUgarske te iz tog doba ostale su sačuvane još Zurnića kuća, Bašića kuća, Delića kuća u Ključkoj ulici te zgrada Željeznice na autobusnoj stanici..

Za potrebe izrade prvog prostornog plana općine Sanski Most (1987.god), izvršeno je istraživanje kulturno-historijskih vrijednosti i ustanovljeno slijedeće stanje:

- nalazišta prahistorijskog doba 19
- nalazišta rimskog doba 21
- nalazišta srednjeg vijeka (utvrda) 4
- nekropala stećaka 5
- opšta nalazišta srednjeg vijeka 13
- spomenika iz turskog perioda 2
- spomenika iz perioda austro-ugarske uprave 6
- memorijalnih cjelina iz NOR-a
- spomenika i spomen obilježja iz NOR-a i revolucije 51
- urbanih cjelina i prostora za tradicionalne manifestacije

Lista prijeratnih zaštićenih objekata prirode na teritoriji Unsko/Sanskog kantona kojoj se svakako mogu dodati drugi dijelovi prirode od izuzetnog značaja bi danas izgledala kao:

I. STROGI PRIRODNI REZERVATI

Prašuma Plješevica na planini Plješevici kod Bihaća.

II. NACIONALNI PARKOVI

Una sa sjedištem u Bihaću

III. SPECIJALNI REZERVATI

a) geološki

Pećina Hrustovača u Vrhpolju kod Sanskog Mosta

V. REZERVATI PRIRODNIH PREDJELA

Suvajsko međugorje kod Bosanske Krupe

VII. SPOMENICI PRIRODE

a) geološki

u Martin Brodu kod Bihaća

b) geomorfološki

Izvori: rijeke Dabra kod Sanskog Mosta,

Crni izvor na rijeci Uncu kod Martin Broda,

Rijeke Klokota kod Bihaća

Rijeke Krušnice kod Bosanske Krupe

Vodopad Bliha kod Fajtovca – Sanski Most

Veliki slap na rijeci Uni u Martin Brodu

Milančev Buk na rijeci Uni kod Martin Broda

Srednji Buk na rijeci Uni kod Martin Broda

Štrbački Buk na rijeci Uni kod Kestenovaca – Martin Brod

Dabarska pećina – Dabar kod Sanskog Mosta

Pećina kod Martin Broda

Navedeni prijeratni popis nije danas relevantan jer nije izvršena poslijeratna inventura, osim u Kantonu Sarajevo. Ovom spisku se svakako može dodati izvor rijeke Sanice i novootkrivena pećina u općini Ključ kao i drugi vrijedni lokaliteti.

10. Klimatske karakteristike

Područje općine Sanski Most nalazi se pod uticajem umjereno-kontinentalne klime. Ova klima zahvata sjeverne predjele Bosne, kao i doline tokova rijeka koje se ulijevaju u Savu. Iako su ovi prostori peripanonski, uticaj sa sjevera je dosta ublažen brdovitošću i šumovitošću predjela, te čestim prodorima ciklona sa zapada. Planinska klimatska oblast zahvata srednje planinske predjele do 1.700 m nadmorske visine. Tu su ljeta svježija i kratka, zime duge, hladne i sniježne. Česta pojava u ovim klimatskim područjima su temperaturne inverzije. Prosječna godišnja količina padavina u ovim predjelima je 1.250 do 1.500 mm po m².

Generalno uzevši, klima područja općine Sanski Most je sa umjerenom vlažnošću, umjerenom temperaturom, znatnim osunčanjem, bez olujnih vjetrova i u osnovi je povoljna za razvoj naselja, privrede, turizma, proizvodnje hrane i sl.

Sanski Most pripada području kontinentalne klime sa srednjim temperaturama od 10 do 11 stupnjeva Celzijusa. Klima i konfiguracija tla pogoduju razvoju stočarstva sa visokokvalitetnim vrstama stoke.

11. Pećina Hrustovača u Sanskom Mostu

Pećina Hrustovača je još uvijek neistražena tajna sanske doline. Pećina je bogata stalaktitima i stalagmitima kao i ukrasima koji spajaju visoke svodove sa tlom koji liče na razne životinje i indijanske toteme. Sve to blješti raznim mineralima pa se posjetiocu čini da je u nekom irealnom svijetu.

Određene ekonomske analize izvela je dr. Jasminka Osmanković za potrebe speleologa BiH prilikom kompleksnih istraživanja pećina Hukavice kod Velike Kladuše, pećine Hrustovače kraj Sanskog Mosta i Djevojačke pećine kraj Kladnja. Gospodin Jasminko Mulaomerović je napravio analizu razvoja pećina u Bosni i Hercegovini kao turističkih resursa za koju je koristio situacionu analizu (PEST i SWOT analizu) kao i ekonometrijski model za direktne efekte (zapošljavanje, rast dohotka, investiranje na lokalnom i regionalnom nivou, kao i efekti na platni bilans) gdje su pećine Vjetrenica u Popovom polju, Ledenica kod Bosanskog Grahova i Hrustovača kraj Sanskog Mosta vodeće atrakcije.

Pećina Hrustovača je prapovijesno pećinsko nalazište, sa pojedinačnim nalazima iz antičkog doba i srednjeg vijeka. Lokalitet je otkrio 1938. godine Dimitrije Sergejevski. Mihovil Mandić 1939. godine izvodi prva istraživanja, a sistematska istraživanja 1947. godine, vrši Alojz Benac. Valja reći da je zabilježeno da je pećinu (1939) istraživao i dr. Ahmed Polić ali nam rezultati istraživanja nisu poznati.

Na samom ulazu u pećinu je bilo smješteno ljudsko stanište iz prapovijesnog i kasnijih perioda.

Korišteni prostor se od ulaza pružao u dubinu preko 13,50 m, a njegova širina je iznosila od 8,80 do 14,80 m.

Za ovo nalazište su daleko najvažniji nalazi vučedolske kulture, a pećina je je najduže bila nastanjena zajednicom koja pripada ovoj kulturi. U srednjem stratumu (koji je najdeblji i pripada vučedolskoj kulturi) je otkriveno više ognjišta, od kojih su neka imala velike dimenzije i bila načinjena od kamene podloge i premaza ilovače. Također su zatečeni i ostaci ugljenisanog žita. U ovom stratumu su nađene i brojene kosti goveda, jelena i srne, zatim kameni žrvnjevi i satirači, brojna koštana oruđa i nakit, kao i glačane kamene sjekire.

Izuzetno bogate keramičke nalaze je obradio Josip Korošec i Alojz Benac. Brojni nalazi ukrašene keramike tipične za vučedolsku kulturu, prema oblicima i ornamentalnim motivima su kombinacija elemenata slavonskog prostora i Ljubljanskog barja, stoga arheolog Stojan Dimitrijević uvodi termin "zapadnobosanski ili hrustovački tip" vučedolske kulture, te ga stavlja u kasnu fazu ove eneolitske grupe.

Prapovijesnom razdoblju još pripada mala grupa brončanih predmeta datiranih u početak kasnog brončanog doba i veće količina keramike tipične za kulturu polja s urnama kasnog brončanog doba sjeverne Bosne.

12. Vizija pećine Hrustovača

Okvir za utvrđivanje vizije pećine Hrustovača, svakako je vizija Unsko Sanskog Kantona u cjelini. Sve upravljačke aktivnosti vezane uz pećinu trebaju biti u saglasnosti sa sljedećim činjenicama:

Hrustovača je jedinstveni prirodni spomenik podzemnih krških fenomena na području Općine Sanski Most, a njena osnovna osobina su geomorfologija podzemnog prostora te dimenzije podzemnih hodnika i različitost pećinskih ukrasa ukrasa (speleotema);

Pećina ima jednu od najvećih turističko-rekreacijskih vrijednosti u Bosni i Hercegovini i bitno doprinosi raznolikosti ponude Općine Sanski Most;

Podzemna fauna pećine Hrustovača na žalost još uvijek je neistražena ali je skoro pa sigurno da predstavlja izuzetno vrijedno stanište u kojem žive brojne vrste podzemne faune.

Vizija predstavlja temeljni okvir za upravljanje i donošenje razvojnih odluka vezanih za pećinu, tako da sve aktivnosti moraju voditi njezinu ostvarenju. Kako bi se vizija ostvarila, predlažu se sljedeći dugoročni ciljevi upravljanja pećinom:

- Zaštita i očuvanje podzemnog staništa i omogućavanje nesmetanog odvijanja prirodnih procesa;
- Pećina Hrustovača treba da bude turistički uređena pećina. Prioritet pri njenom korištenju ima zaštita geomorfoloških vrijednosti i pretpostavljene faunističke različitosti;
- Osigurati dostupnost (radijus) prirodnih vrijednosti pećine za posjetioce;
- Odrediti što niži prag prihvatnog kapaciteta pećine, otvoriti proces izučavanja i praćenja mikroklimatskih uslova kao i biospeleološka istraživanja;
- Urediti infrastrukture pećine uz minimalne intervencije u prirodnom ambijentu i
- Donijeti smjernice edukativnog i rekreacijskog aspekta posjeta pećini;
- Educirati vodiče i pratiocje vodiča za vođenje po pećini.

Vizija

- Područje pećine Hrustovača je prostor na kojem će se putem održivog razvoja, omogućiti zaštita prirodnih vrijednosti, kroz valorizaciju sadašnjih potencijala do nivoa turističke atrakcije.

13. Činjenično stanje

a) Mogući parking za autobuse i automobile

Najbolji prilaz pećini Hrustovača je sa magistralnog puta Ključ – Sanski Most kod sela Vrhpolje. Pristup do predloženog parkinga za pećinu Hrustovaču je moguć autobusom. Pred selom Hrustovo na parceli koja se u katastru vodi pod nazivom Krčana (površine oko 1.250 m²) i koje je u državnom vlasništvu valja urediti parking za autobuse i mala vozila. Predlažem mjesto za parking koje je locirano ispred sela Hrustovo i udaljeno je od pećine oko 1 km. Posjetioći bi tako prošli pješke kroz selo čime bi mještani bili u mogućnosti da ponude razne seoske proizvode na prodaju čime se širi krug korisnika buduće prirodne atrakcije (pećina je trenutno u nivou turističkog resursa).

Predložena lokacija parkinga pred selom Hrustovo je na parceli koja se u katastru vodi pod nazivom Krčana (površine oko 1.250 m²) i koja je u državnom vlasništvu.

Aktivnost koju bi trebalo odmah započeti, zajedno sa ostalim prioritetnim aktivnostima, je uređenje parking mjesta.

Obzirom na udaljenost parkinga ispred sela (Krčana) do mjesta prihvata posjetilaca (zborni mjesto) koja je u dužini oko 1 km, u budućnosti se otvara mogućnost prevoza posjetilaca vozićem kao dodatnim mogućim prihodom.

Zborni mjesto turista i mjesto gdje su locirane prodajne tezge, ugostiteljski objekat sa ljetnom natkrivenom baštom, obavještajni panoi (dva panoa), prodaja ulaznica i drugog štampanog materijala i dr. je udaljeno od pećine cca 250 m. Ta parcela je takođe u državnom vlasništvu.

Prolaskom posjetilaca pješke kroz selo otvara se mogućnost uključivanja većeg broja domaćinstava u turističku ponudu. Na putu od mogućeg mjesta za parkiranje nižu se seoske kuće. Pojedine kuće su bez fasada, a pojedine kuće se ističu atraktivnim izgledom i uređenjem okoliša kao napr. kuće Mehmedović Ilijaza.

b) Mjesto okupljanja

Postojeće mjesto za parkiranje i okretanje vozila i autobusa na zaravnjenom prostoru ispred pećine (cca 250 m) u budućnosti valja rezervirati samo za vozila sa posebnim odobrenjem (opskrba ili službena vozila), a u budućem korištenju turističke atrakcije tu bi bio moguć prostor za okretanje turističkog vozića.

Postojeći prostor se vidi kao mjesto lociranja budućih sadržaja (edukacijsko-interpretativni centar, mjesta prihvata grupa, prodaje ulaznica i unificiranih tezgi za ponudu proizvoda sela i razne rukotvorine...).

Na ovom mjestu treba postaviti dva informativna panoa o pećini i okolnom zaštićenom prostoru.

Moguće mjesto za lokaciju edukacijsko interpretativnog centra sa ugostiteljskim sadržajima je na proširenju prije linije dalekovoda koje je očigledno veoma lako znatno proširiti. Na tom mjestu bi valjalo locirati prodavnice (nastrešnice) za prodaju seoskih proizvoda.

Na lijevoj strani Mjesta okupljanja, gledajući u pravcu pećine, nalazi se parcela (kat.br. 864) za koju mještani kažu da je nekada bilo groblje koje očigledno od davnina nije u funkciji. Na parceli nisu vidljivi ostaci spomenika.

Svojom bivšom namjenom, parcela se danas nudi kao idealan prostor za uređenje parkovske površine uz navedeno Mjesto okupljanja. Svjetska, a i domaća praksa je da se stara groblja po pravilu pretvaraju u parkovske površine.

Na sjevernoj strani parcela naglo pada što omogućava postavljanje staze za sankanje u zimskom periodu što opet omogućava produženi rad ugostiteljskog objekta vikendom u toku zimskih mjeseci.

Na drugoj strani doline (ispod eventualnih staza za sankanje) nekada je prostor korišten za postavljanje kampa. Tu je i nekoliko izvora pitke vode dobrog kvaliteta od kojih jedan nije nikada presušio. Parcela se u katastru vodi pod nazivom Glibaja (vl. Burza Ćerimović) i nudi se kao idealan prostor za bazenski uzgoj ribe

Ono što je izvjesno je da u općini Sanski Most postoji nekoliko izvanrednih lokacija za postavljanje eko kampova. U ovom trenutku u Bosni i Hercegovini djeluje 7 eko turističkih kampova.

Izgradnja mjesta za piknik po eko turističkim standardima ispod Mjesta okupljanja (parcela Glibaja) bi obogatilo turističku infrastrukturu.

c) Stanje staze do pećine

Na direktnom putu do pećine nalazi se privatna parcela Ćerimović Smaje koja je sa jugo-zapadne strane ograđena armaturnom mrežom do jedne od staza koja vodi prema pećini. Na toj privatnoj parceli se nalazi mali hladnjak, a u dnu parcele (cca 70 m udaljena od staze za pećinu) nalazi se porodična kuća.

Privatna parcela okolo ostataka hladnjaka je relativno zaravnjena i nudi se kao mogući prostor za lociranje ugostiteljskog objekta odnosno gredama natkrivenog prostora multifunkcionalne namjene (ugostiteljstvo ili trgovina).

Procjenjujem da je tu moguć najbliži priključak (cca 300 m od ulaza u pećinu) za dovod električne energije do pećine.

Ono što je veoma nepovoljno za rad eventualnog ugostiteljskog objekta na imanju Smaje Ćerimovića je neposredna blizina dalekovoda koji prelazi preko njegove parcele.

Merdanović Mirzet i Burza Ćerimović

Ispod kuće i jedne od parcela Ćerimović Smaje, direktno od predloženog Mjesta okupljanja, vodi put do pećine koji valja urediti, nasuti, a na usponu ispod pećine uraditi stepenice sa širokim podestima.

Alternativni pravac je usječna staza koja vodi okolo (iznad) navedene kuće Smaje Ćerimovića i preko njegovih parcela do pećine u dužini oko 250 m i jednim dijelom nalazi se na neobezbjedenoj kosini.

Staza u ovakvom stanju je veoma opasna za pješake posebno u zimskim uvjetima (snjeg), u doba jeseni (opalo lišće) kao i u kišnom periodu.

Staze do pećine treba proširiti od najmanje 1,5 do 2 m u širini, a u dužini od otprilike 250 m obezbijediti adekvatnom drvenom ogradom kao i usjeći stepenice posebno u prvom i završnom dijelu staze.

Na samom usponu pred pećinom izgraditi kaskadne stepenišne plateau.

U idealnoj varijanti, dobro bi bilo imati oba prilaza pećini (ulazni-donji i izlazni-gornji pravac).

Drugi uvid u činjenično stanje: mještani Burza Ćerimović, Silvana Mangano (OXFAM Italija) i Zoran Bibanović.

Postojeće stepenice na dijelu uspona (gornja staza) do pećine.

a) Stanje objekta

Stanje ulaza u pećinu

Prostor ispred ulaza u pećinu je veoma prostran kao i sami ulaz u pećinu što sve pojačava dojam monumentalnosti samog objekta.

Veoma prostran je i ulazni, pećinom natkriveni prostor, ispred ulazne gvozdene rešetke koji može da prihvati veće grupe posjetilaca. Tlo je pokriveno uglavnom mahovinom i sa mnogih mjesta ulaznog stropa pećine curi voda. Mještalin, Burza Ćerim nas je uvjeravao da voda curi sa stropa na ulaznom dijelu ali i u nekim mjestima u pećini samo u ovo doba godine (februar). Tlo u pećini je nabijeno, tvrdo i suho od proljeća do kasne jeseni – kaže Ćerim.

Prostor pred ulazom u pećinu je pogodan za lociranje manjeg objekta od prirodnog materijala (drvo, kamen) u kojem bi bila mala prostorija za nadzor objekta (sa jednim ležajem za pružanje hitne medicinske pomoći kao i prostor za smeštaj rezervnog agregata (5 Kw).

Mjesto pogodno za lociranje kućice za hitnu medicinsku intervenciju i agregat.

Ulaz u pećinu je slobodan i neobezbjeden i pored postojeće masivne gvozdene rešetke.

Po izjavi mještana Burza Ćerimovića u pećinu slobodno ulaze znatiželjnici kojih je u prošlim godinama bilo mnogo. On procjenjuje da je samo u prošloj godini pećinu posjetilo oko 50 turističkih autobusa plus manje grupe znatiželjnika ali veoma vjerovatno i avanturista. Krajem 2009. godine, kaže Ćerim, pećinu su posjetili i grupa stranaca, vjerovatno nijemaca (govorili su njemački), koji su sa sobom nosili neku opremu. On je sutradan ušao u pećinu i primjetio da su stranci na više mjesta kopali po unutrašnjosti pećine. Ćerim pretpostavlja da su stranci vjerovatno sa detektorima tražili predmete pod zemljom. Ono što je sigurno, je da su arheolozi pirati tražili (i vjerovatno našli) gvozdene predmete.

Početak aktivnosti na uređenju pećine kao turističke atrakcije podrazumijeva hitno zatvaranje pećine adekvatnom bravom. Ključevi od pećine valja da su u nadležnoj službi u općini Sanski Most i kod mještana Burza Ćerimovića na terenu.

Nekoliko mladih ljudi iz sela Hrustovo takođe odmah adekvatno educirati, a za samu pećinu uraditi mali turistički priručnik.

Za početak, vodiči bi bili veoma lako (mobilni telefon) obaviješteni o dolasku znatiželjnika. Ako se radi o grupi učenika vodič kroz pećinu bi učenike samo uveo u ogromni pristupni hol (dok se pećina ne osvijetli i zvanično otvori) i dao im potrebne minimalne informacije o pećini.

Za manje grupe turista istraživača (do 15 osoba) vodiči bi trebali da budu opremljeni sa cca 20 plastičnih kacija i isto toliko baterijskih lampi na punjenje. Takve grupe bi se mogle voditi oko 400 m u dubinu (do raskrsnice hodnika), a možda još oko 200 m desnim hodnikom. Ostali dio pećine bi bio zatvoren za posjetioce do izrade prostornog plana i plana zoniranja pećine.

Otvaranje prirodne atrakcije pećine Hrustovača za posjetu bi imalo veliki značaj za razvoj turizma u Sanskom Mostu ali i Sanici, Prijedoru, Ključu, Bosanskom Petrovcu... Evidentni turistički potencijali regiona su razvoj eko turizma (NP Una i Kozara), ribarenje (Una/Sana, Sanica, Dabar...), hiking i mtb (Grmeč, Korčanica, Osječenica, Koričanica, Suvajsko međugorje...). Postojanje navedenih eko turističkih atrakcija, za čije uređenje nisu potrebna velika sredstva, pogodovalo bi izgradnji smještajnih kapaciteta, hotela, motela, eko centara i domaćinstava u navedenom regionu.

Prvo i drugo utvrđivanje činjeničnog stanja.

Opis pećine

Ulazna dvorana iza postojeće metalne rešetke je veoma prostrana i može potencijalno da primi veoma veliku grupu posjetilaca. Dvorana je idealna za davanje prvih informacija posjetiocima ali i mjesto na kojem se vid posjetilaca valja da prilagodi pećinskom osvjetljenju.

Iz dna desne strane dvorane vodi veoma široki pećinski hodnik širok od 20 m do 30 m i visine više metara. Pećinski hodnik se na daljini od cca 400 m se račva (dijeli) na dva prolaza.

Ulaz u lijevi hodnik je širok i visok 1 x 1 m, a nakon toga se hodnik širi oko 300 m dužine nakon čega se ponovo sužava na prolaz 2 x 2 m nakon čega se hodnik opet širi. U lijevom hodniku na dubini oko 800 m od ulaza u pećinu pojavljuje se voda tzv. kade u kojima se vjeruje da žive čovječije ribice. Hodnik dalje vodi do dubine od oko 1.100 m nakon čega naglo skreće u desnu stranu do dubine oko 1.300 m i više što je izazov za istraživače.

Desni veoma široki hodnik (nakon račvanja na oko 400 m) produžava još oko 250 m kada se sužava do širine od 1 x 1 m (tzv. tisanac). Nakon suženja hodnik se ponovo širi u dužini od još oko 100 m.

Ukupna dužina hodnika pećine je 400 m nakon čega se pećina račva (dijeli) na desni prolaz sa još oko 350 m pogodnog za obilazak i lijevi prolaz sa još oko 900 m ispitanog hodnika.

Ono što se čini očiglednim je da su temeljne morfološke vrijednosti pećine Hrustovača dimenzije podzemnog prostora te monumentalnost, brojnost i raznolikost kalcitnih ukrasa. Pored snažnog estetskog dojma koji ostavlja na posjetioce, unutrašnjost pećine savršeno je mjesto za tumačenje i praktičan prikaz procesa stvaranja podzemnih krških fenomena, pa se i edukacija treba smatrati jednim od bitnih sastavnih dijelova prezentacije.

U pećini koliko je poznato nisu vršena ozbiljna geološka i hidrološka istraživanja kao ni istraživanja faune. Ova činjenica upućuje na potrebu daljnjih biospeleoloških istraživanja, organiziranje sistematskog praćenja stanja i, prije svega, upravljanje pećinom na način koji će osigurati kvalitativnu i kvantitativnu održivost zastupljene populacije. Način upravljanja posebno je značajan kada se uzme u obzir da podzemni ekosistemi imaju niski ekološki kapacitet i podnošljivost.

Na cijelom širokom prostoru oko pećine postoji GSM signal.

Opća slika prostora na lokalitetu ispred pećine Hrustovača i pored neuređenosti pristupa i općih nepovoljnih vremenskih uvjeta u vremenu prvog uvida nije bila deprimirajuća.

a) Položaj pećine

Pećina Hrustovača se nalazi na putu između Sanskog Mosta i Ključa kao i mjesta Sanica i ima veoma veliki eko turistički potencijal. Jedan pravac od pećine prema Sanici se nalazi na trasi bivše stare uskotračne pruge Sanski Most Bosanski Petrovac u impresivnoj dolini rijeke Sanice sa mnogo vodenih revira pogodnim za ribarenje, pješačenje, biciklizam, foto safari, obilazak okolnih prirodnih i kulturnih atrakcija, a drugi vodi novim regionalnim putem.

U neposrednoj blizini mjesta Sanica nalazi se i atraktivni, veoma lako dostupan, izvor rijeke Sanice, a u krugu od cca 25 km od pećine nalaze se veliki eko turistički potencijali (nažalost uglavnom na nivou turističkih resursa, a ne atrakcija) kao što su ruševine srednjovjekovnog Kamen grada, Dabarska pećina (turistički nedostupna) iz koje izvire rijeka Dabar koja je čitavim tokom (4,5 km) do ušća u rijeku Sanu pitka, vodopad riječice Blihe (cca 50 m) koji je turistički dostupan, planina Grmeč (1.604 m n/v), planina Osječenica (1.796 m n/v), planina Klekovača (1.961 m n/v) i mnogobrojni drugi eko turistički potencijali.

Sanica je prije posljednjeg rata bila proglašena destinacijom seoskog turizma. Nažalost, nakon rata stanovništvo se raselilo po svijetu ali je još uvijek okrenuto prema rodnom kraju tako da region raspolaže sa sjajnim obnovljenim kućama u kojima niko ne živi. Nakon pokretanja buduće eko turističke atrakcije obnovljene kuće bi se mogle na tržištu nuditi kao kuće za rentiranje (iznajmljivanje) bez domaćina.

Pristup pećini preko Sanice je moguć sa magistralnog puta Ključ – Bosanski Petrovac iz mjesta Velagići kao i iz mjesta Bravsko (put u izgradnji), sa magistralnog puta Ključ – Sanski Most (atraktivnom vožnjom makadamom trasom bivše stare uskotračne pruge sa mnoštvom tunela) kao i regionalnim putem Lušci Palanka – Suvaja – Bosanska Krupa.

U mjestu Sanica djeluje objekat „Eko centar – Oaza mira“ vlasnika Jadranka Zolaka koji još uvijek nije u funkciji rada u punom kapacitetu. Vlasnik takođe ima problem osmišljavanja realne vizije budućeg rada objekta. Da je to tako, vidljivo je da objekat u posljednjoj godini nije u punoj ugostiteljskoj funkciji, da ima problem sa popunjenošću već izgrađenih kapaciteta uz istovremene napore vlasnika da gradi nove kapacitete. U objektu žive roditelji vlasnika, a izgradnja se finansira radom diskoteke u Prijedoru koji takođe drži vlasnik Jadranko.

Očigledno je da uz stručnu pomoć, naravno uz saglasnost vlasnika Jadranka Zolaka, objekat se može postaviti na mapu eko turističke ponude i potražnje.

Uočeno je takođe da nema saradnje na razvoju eko turizma od strane predstavnika lokalnih zajednica iz Ključa i Sanskog Mosta i mnogim malih ulagača na terenu. Mali ulagači objektivno nisu u stanju da sami uredе eko turističku infrastrukturu na području, da postojeće eko turističke resurse pretvore u eko turističke atrakcije. To napokon i nije njihova obaveza, već obaveza lokalnih zajednica i države.

Na cijelom prostoru iznad pećinskih hodnika bi trebalo zabraniti svaku gradnju osim eko turističke infrastrukture (hiking, planinski bicikl, staze za rekreativno pješaćenje...)

Prilikom prvog i drugog uvida nije vršena procjena vrsta ljekovitog bilja, bobičastog i divljeg voća kao ni vrste jestivih gljiva na području posmatranja.

14. Infrastruktura pećine

Turistička staza kroz pećinu i zone zaštite

Tlo pećine Hrustovača je suho i tvrdo. Po izjavi mještana Buza Ćerima, samo u proljetnom periodu na nekim mjestima u podzemlju kaplje voda sa stropa pećine.

Turistička zona

Ukupna dužina turističke staze se predlaže u dubinu od oko 400 m (mjesto račvanja hodnika) i dalje desnim hodnikom još oko 250 m. do sužavanja hodnika, tzv. tisnac, do širine 1 m.

Zona ograničenog kretanja

Ostatak desnog hodnika od cca 100 m proglasiti zonom turističkog istraživanja koji se vodi na poseban zahtjev (uz plastične kacige i baterijske lampe) sa posebnom tarifom plaćanja. U ovom području utjecaj turističke eksploatacije očituje se u svjetlosnim i toplotnim zračenjima koja moraju biti u ekološki prihvatljivim granicama.

Zona stroge zaštite

Podzemlje koje se račva na dubini od cca 400 m na lijevu stranu, a koje je ispitano do dubine oko 1.300 m valja proglasiti za strogo zaštićenu zonu. Pristup strogo zaštićenoj zoni je moguć samo uz posebne dozvole nadležnog ministarstva u svrhu naučnog istraživanja.

Zoniranjem prostora pećine Hrustovača osigurava se maksimalna zaštita podzemnog staništa uz uvažavanje realnih okolnosti.

Područje turističke zone i njen uticaj na stanje strogo zaštićene zone u smislu toplotnih uticaja i sadržaj povećanih vrijednosti CO₂ teško je procijeniti jer nisu poznati ključni ulazni parametri.

Druga zona je nužna posljedica turističkih aktivnosti, ali je činjenica da se nivo tog uticaja može nadgledati i držati u okvirima ekološke tolerancije objekta.

Strogi sistem zaštite treće zone ima za cilj očuvanje neporemećenog prirodnog biotopa, čime bi se trebalo osigurati održanje svih vrsta podzemne faune.

Procjenu mogućeg uticaja potrebno je obaviti, a način praćenja stvarnog stanja odrediti u sklopu proračuna prihvatnog kapaciteta špilje.

U cilju zaštite prirodnog stanja predlaže se da se kroz pećinu ne gradi betonska niti druga staza. Na dijelovima gdje je to potrebno izravnati teren, a na dijelovima koji se procjene

veoma vlažnim zbog cujenja vode, postaviti metalnu konstrukciju iznad samog tla (pocinčani profili i rešetka).

Za „iscrtavanje“ staze na tlu, u posljednje vrijeme, u svijetu se koristi svijetleće plastično crijevo koje je veoma otporno na mehanička oštećenja, može se „štiklati“ i sigurno predstavlja najjeftiniji način obilježavanja staze u pećinama. Obilježavanje staze kroz pećinu svjetlećim plastičnim crijevima eventualna oštećenja pećine radi izgradnje staze svodi na minimum.

Stazu kroz pećinu u širini 1,5 m ograditi samo psihološkom ogradom sa sajlama od nerđajućeg čelika i to jednom sajlom visine 60 cm od tla i drugom sajlom postavljenom na visinu od 105 cm od tla. Ukruta sajli su metalni držači od nerđajućeg čelika zabijeni u tlo na potrebnu dubinu. Na mjestu račvanja pećine (dubina cca 400 m) napraviti proširenje za moguće mimoilaženje kao i u završnoj dvorani postaviti stazu uokrug dvorane radi povratka.

Postavljanje električne instalacije i rasvjeta pećine

Radove na uvođenju električne instalacije u pećinu Hrustovaču dobro bi bilo da izvedu lokalno speleološko društvo iz Sanskog Mosta uz asistenciju društava iz Ključa, Bosanskog Petrovca i Bihaća po prethodno napravljenom tehničkom rješenju.

Energija za rasvjetu u pećini Hrustovača može se dovesti podzemnim kablom od najbližeg domaćinstva koje je udaljeno oko 300 m od pećine do energetske kućice koju valja izgraditi od kamena na desnoj strani prostrane potkapine pored samog ulaza u pećinu. Kao pomoćni izvor energije koristiti dizelski električni agregat snage 5 kW.

Energetska kućica treba biti izgrađena od autohtonog kamenog materijala koji posebnim premazima (Chromofon, Chromosil impregnacija, Vibrostop) smanjuje buku i vibracije. Ispušni plinovi od agregata odvesti sistemom ukopanih cijevi i ohlađene ispuštati dalje desno od pješačke staze. Uz objekt je potrebno načiniti manji rezervoar dizel goriva sa impregniranom prihvatnom posudom (tankvanom).

Da bi se izbjeglo oštećivanje pećine, električne vodove treba ukopati samo na mjestima gdje prolaze ispod pješačke staze. Glavno načelo treba biti polaganje vodova i ostalih instalacija na tlo izvan pogleda ili u dublju sjenu. Na mjestima gdje to nije moguće, odnosno gdje bi oni smetali pogledu sa staze, vodove treba položiti kroz rastresite sedimente u pećini (sitno kršje i ilovinu).

Pri izboru konstrukcijskih i montažnih materijala, pretpostaviti visoku 4. korozijsku klasu pećine, te koristiti inertne termoplaste i duraplaste, silikone i polikarbonate i izbjegavati galvanske mostove. Gdje god postoji mogućnost, galvansku koroziju spriječiti intersticijskom i pokrovnom izolacijom.

Razvodne kutije i rasvjetna tijela učvrstiti na podlogu pomoću šarafa i plastičnih tipli. Ukupno treba izbušiti cca 350 rupa profila 8-10 mm na dužini od cca 650 m dubine pećine.

U slučaju demontiranja cjelokupne instalacije u kojem slučaju bi se rupe popunile i zamazale ilovinom, niko ne bi smio da vidi načinjena oštećenja.

Provedeni zahvati moraju pružiti najveću moguću sigurnost, a posjetioci pećine trebaju potpuno fizički biti odvojeni od uređaja pod naponom.

Prije postavljanja rasvjete u pećini Hrustovača valja izmjeriti temperaturu u pećini na dubini od cca 400 m i na dubini od cca 650 m. radi spriječavanja mijenjanja kriptoklime (strujanje zraka, unos energije) kao i vrijednosti CO₂ i postaviti maksimum podnošljivosti koji ne bi trebao biti iznad 18° promila CO₂.

U posljednje vrijeme uobičajeno je da se prilikom obnove rasvjetnih tijela unutar pećina, klasične žarulje sa W-nitima u vakumskom balonu sa stepenom korisnog djelovanja $\eta = 14 \text{ lm/W}$ ili u balonu s halogenim plinom $\eta = 25 \text{ lm/W}$ zamjenjuju sa fluorescentnim cijevima

(KFC) sa ugrađenom ili odvojenom elektronskom predspojnom napravom – EPN ($\eta = 84 - 100 \text{ lm/ W}$).

Rasvjeta unutar Hrustovačke pećine bi tako mogla biti podijeljena na:

- opću rasvjetu sa prosječno 10 lx,
- scensku rasvjetu detalja na 80 lx i
- nužnu rasvjetu pješačke staze na minimalno 1 lx.

Ovim bi se postiglo osvjetljenje zanimljivih pojedinosti u pećini uz povećanu sigurnost kretanja posjetilaca. Smanjenim unosom energije smanjuje se zagrijavanje i sve neželjene posljedice koje se događaju zbog zagrijavanja pećinskih stijena ali i zraka u pećini.

Kako bi postavljena električna mreža i rasvjetna tijela uvijek bila u ispravnom stanju te da bi se posjetiteljima pružio najbolji mogući doživljaj ljepote pećine, ali i da se spriječe mogući negativni uticaji ovih uređaja, treba osigurati sljedeće:

- jednom godišnje pribaviti atest ispravnosti zaštitnih električnih naprava i obaviti provjeru otpora uzemljenja posredstvom ovlaštene pravne ili fizičke osobe za nadzor elektroenergetskih uređaja te ga obnavljati jednom godišnje, ali ne kasnije od 31. marta tekuće godine (početak sezone posjeta);
- najveća dopuštena temperatura ugrađenih izvora ne smije prijeći 3200 K – preporučuje se do 3000 K, a najbolje 2700 K;
- najjača dopuštena upadna rasvjeta stijena i sigastih nakupina ne smije prijeći 80 lx;
- najslabija rasvjeta staze treba biti iznad 1 lx;
- najduže dopušteno dnevno osvjetljenje pećine sa standardnom angažiranom snagom, vrstom zračenja i disipacijom toplinske energije iznosi 7 sati, zbog niza pretpostavki, a radi osiguravanja od štetnog uticaja, u praksi se smanjuje na 5 sati.

Toplotno opterećenje i prihvatni kapacitet pećine

Prema postavkama ekološkog inženjerstva, za objekte koji se privode turističkoj namjeni potrebno je utvrditi zatečeno stanje svih dijelova speleološkog objekta (morfologija, kriptoklimatski uvjeti, fauna itd.), odrediti njegove ekološko-zaštitne tolerancije i potom izračunati njegov prihvatni kapacitet unošenja energije te propisati mjere zaštite i praćenja stanja.

Obzirom da za pećinu Hrustovaču dio tih aktivnosti nije obavljen, a pojedini parametri su procijenjeni na osnovu provizornih mjerenja, u narednom vremenu potrebno je pokrenuti i provesti aktivnosti na izradi novog proračuna prihvatnog kapaciteta pećine. Ovaj proračun potrebno je uskladiti i s projektom nove rasvjete. U cilju zaštite pećinske kriptoklime predlažu se sljedeće mjere:

- Kroz pećinu je dozvoljeno provesti 60 posjetilaca na sat u dvije grupe.
- Najviša dozvoljena temperatura zraka na kraju turističke staze (pozicija B na cca 650 m dubine), mjerena 150 cm iznad kote staze, može biti uvećana za 1°C od stalne temperature u pećini.
- U slučaju dostizanja gore navedene temperature zraka, ulazak posjetilaca se prekida i isključuje se rasvjeta sve dok se zrak na mjernoj tački B ne ohladi do stalne temperature pećine.
- Za nadzor temperaturnih uslova u pećini, na kraju turističke staze treba postaviti termometar s mogućnošću trenutnog očitavanja i automatskom registracijom u razmacima od 30 minuta (referentni termometar).
- Mjerenja temperature potrebne za određivanje prihvatnog kapaciteta obaviti će se po posebnom programu.

- Radi uspostavljanja trajnog praćenja stanja kriptoklimatskih uslova u pećini, potrebno je nabaviti registracijske termometre i postaviti ih na tačku A (mjesto račvanja pećine cca 400 m dubine) i tačku B (krajnja tačka turističkog obilaska na cca 650 m dubine).

Sadržaj plinova u pećini Hrustovača do sada nije mjereno.

Poznato je da sadržaj CO₂ u zraku dobro provjetravanih pećina može biti i do 10 puta veći nego u atmosferi. Njegova pojava posljedica je procesa stvaranja sige, pri kojem se iz vodene otopine pored kalcita oslobađa i CO₂. U turističkim pećinama povećanje sadržaja CO₂ dio je fiziološkog tereta (uz disipiranu toplinu) koji je posljedica disanja posjetilaca. Atmosferski zrak sadrži 20,94% O₂ i svega 0,03% CO₂, dok izdahnuti zrak sadrži oko 16% O₂ i 4% CO₂. Zbog ovog nesrazmjera, u uslovima intenzivnog korištenja u zraku špilje može doći do pada sadržaja O₂ na račun povećanja sadržaja CO₂. Toj pojavi pogoduje slabo prirodno provjetravanje i silazno pružanje podzemnih kanala.

U vremenu najvećeg dopuštenog opterećenja pećine potrebno je izvršiti mjerenje sadržaja plinova duž turističke staze.

Mjerenje treba izvesti pravna osoba ovlaštena za poslove zaštite na radu i mjerenje kvaliteta radne okoline.

Najmanji dopušteni volumni udio kisika (O₂) u pećinskoj atmosferi je 18 vol. %, mjereno na kraju turističke staze (kod točke B).

U slučaju spuštanja vrijednosti volumnog udjela kisika do te vrijednosti, ulazak posjetilaca se prekida sve dok prirodnim strujanjem ne poraste iznad 20 vol. %.

Radi nadzora stanja u vremenu najveće dopuštene posjećenosti, potrebno je nabaviti mjernoregistracijski uređaj za bilježenje i upozoravanje na smanjeni sadržaj kiseonika.

Povremenim mjerenjem u uslovima najvećeg dopuštenog opterećenja pećine obavljat će se kontrolna mjerenja sadržaja plinova u III. zoni pećine, zatvorenoj za turističko korištenje.

15. Zaštićeno područje pećine Hrustovača

Zaštita Spomenika prirode „Pećina Hrustovača“ kao zaštićenog područja III kategorije valja da utvrdi:

- granice obuhvata,
- zaštićene zone,
- mjere zaštite,
- aktivnosti u zaštićenom području,
- korištenje prirodnih vrijednosti i upravljanje te
- kaznene odredbe i nadzor nad primjenom kantonalnog zakona.

Pod granicama obuhvata podrazumijeva se prirodna granica područja sa hidrološkog i geološkog aspekta, katastarska općina obuhvata i izrada karte sa ucrtanom granicom obuhvata u omjeru 1 : 10.000 koja se čuva u kantonalnom ministarstvu nadležnom za zaštitu okoliša.

Zaštićene zone podrazumijevaju određivanje A-zone – nukleus, koja predstavlja zonu najviših vrijednosti koja mora ostati potpuno sačuvana.

Prva zona zaštite Spomenika prirode „Pećina Hrustovača“ je hodnik pećine predložen kao Zona stroge zaštite, a to je podzemlje koje se račva na dubini od cca 400 m na lijevu stranu, a koje je ispitano do dubine oko 1.300 m i koje je predloženo za strogo zaštićenu zonu. Pristup strogo zaštićenoj zoni je moguć samo uz posebne dozvole nadležnog ministarstva u svrhu naučnog istraživanja.

Druga zona zaštite Spomenika prirode „Pećina Hrustovača“ je predložena *Zona ograničenog kretanja* koja predstavlja ulazni hodnik u dužini od cca 400 m do mjesta račvanja i ostatak

desnog hodnika od cca 100 m predloženog za proglašavanje zonom turističkog istraživanja koji se vodi na poseban zahtijev (uz plastične kacige i baterijske lampe) sa posebnom tarifom plaćanja. U ovom području utjecaj turističke eksploatacije očituje se u svjetlosnim i toplotnim zračenjima koja moraju biti u ekološki prihvatljivim granicama.

Osim pećinskog podzemlja u Drugu zonu zaštite spada i sav prostor od tzv. Mjesta okupljanja do pećine kao i kompletan nadzemni prostor iznad pećinskog podzemlja koji može pružiti mogućnosti istraživanja, edukacije i duhovne rekreacije.

Treća zaštićena zona C-zona zahtijeva takođe očuvanje izvornog stanja.

Mjere zaštite preciziraju mjere zabrane i dozvoljene aktivnosti u Spomeniku prirode što u našem slučaju obuhvata potpunu konzervaciju specifičnih prirodnih obilježja u Prvoj zaštićenoj zoni.

U Drugoj zaštićenoj zoni zabrana se odnosi na:

- sječu drva, osim sanitarne sječe
- lova, osim sanitarnog lova
- sakupljanje ljekovitog bilja u komercijalne svrhe
- namjernog unošenja invazivnih vrsta
- saobraćaja vozilima bez posebnog odobrenja
- izgradnje objekata
- svih ostalih aktivnosti koje mogu remetiti namjenu Zone

Dozvoljene aktivnosti su pašarenje, oplemenjivanje – ekološka restauracija postojećih hidrosistema (izvora), rekreacija, unapređenje infrastrukture za rekreaciju (staze, klupe i sl.), uspostavljanje elektroinstalacija koja je uklopljena u prostorni ambijent, saobraćaj posebnim vozilima sa odobrenjem, razvoj centralizovanog otpada (bez suvišnog odlaganja smeća u korpe), postavljanje informativnih sadržaja od prikladnih materijala.

Mjere zaštite u Trećoj zoni usmjerene su na očuvanje Prve i Druge zaštićene zone u Spomeniku prirode, održavanju izvornog stanja, zabranu privrednih i drugih aktivnosti koje nisu u skladu sa statusom zaštićenog područja.

Dozvoljene aktivnosti u trećoj zoni su: poljoprivredna proizvodnja, razvoj male privrede i domaće radinosti, izgradnja turističkih objekata za ljetni i zimski turizam, izgradnja edukacijskih centara, izgradnja javnih parking prostora za posjetioce.

Skupština Unsko/Sanskog kantona je dužna na prijedlog Vlade donijeti zakon o proglašenju područja za Spomenik prirode, a potom u roku od jedne godine donijeti prostorno-plansku dokumentaciju ili postojeću uskladiti sa odredbama zakona kao i plan upravljanja.

16. Neophodne radnje na okolišu za realiziranje plana

- a) Potrebne intervencije na prilaznom putu do pećine kao što je parking za autobuse i automobile (cca 1 km udaljen od pećine), parking za službena i dostavna vozila kao i prostor za okretanje i postavljanje tezgi sa rukotvorinama (cca 250 m udaljen od pećine) i izgradnja natkrivenog prihvatnog prostora sa uslužnim dijelom od drvenih greda sa drvenim klupama i ljetnom kuhiljom. Razgraničiti državne parcele od privatnih trajnom markacijom.
- b) Donošenje lokalnog propisa o uređenju okućnica, odlaganju otpada i sl.
- c) Uz pomoć mještana rješavati pitanje odvodnjavanja na putevima i kroz selo.
- d) Propisane septičke jame sa komorama sa prelijevanjem koje razlažu fekalije (biofluid).

- e) Deponije za gnojivo pored staja iz kojih se osoka neće slijevati na put koje ne zahtijevaju veća ulaganja.
- f) Biološki otpad odlagati na komosište (lako rješivo sa pisanim uputstvom i odabirom lokacije za otpad).
- g) Deponija smeća za anorganski otpad. Izbor lokacije ako je nema.
- h) Bezuslovno pokrenuti akciju sakupljanja otpada koji je razbačen uokolo.
- i) Kuće bez fasada riješiti oblaganjem stiroporom i drvenom oblogom. Naći donatora nakon procjene radova.
- j) Identifikovati kuće koje imaju posebno tuš, a posebno WC, kao i prostorije za spavanje posjetilaca.
- k) Zainteresirati vlasnike za stanje krajolika.

17. Pristupne aktivnosti za razvoj seoskog turizma

- a) Neposredne pristupne aktivnosti kao što su izdavanje urbanističkih saglasnosti, premjer radova i odabir izvođača.
- b) Pokretanje inicijative da općinski organi donesu Odluku o zaštiti određenog prostora i zabranu preduzimanja radnji na objektima do donošenja rješenja prostora.
- c) Dobiti saglasnost stanovika da se udruže u interesnu asocijaciju ili da ustupe objekte pod određenim ugovorima. Upravljanje objektom usloviti pokretanjem rada turističke agencije koja bi nudila smještaj i druge turističke usluge u regionu.
- d) Da se predlože parcele kod zainteresiranih vlasnika zemlje za uzgoj ljekovitog bilja (kamilica, nana...).
- e) Da se evidentiraju domaćinstva zainteresirana za proizvodnju i mljevenje žitarica na tradicionalan način.
- f) Sagledati mogućnost uzgoja peradi i jaja na klasičan način i evidentirati domaćinstva...
- g) Sagledati mogućnost proizvodnje sira od ovčijeg, kravljeg i mješanog mlijeka i evidentirati postojeće proizvođače...
- h) Odrediti lokaciju za izgradnju „zadružne kuće“ za plasman seoskih proizvoda (zadruga).
- i) Utvrditi standarde za uređenje.
- j) Izgraditi sanitarni blok na lokalitetu.
- k) Utvrditi minimalan standard seoskog domaćinstva (kuće).
- l) Riješiti tradicionalnu ishranu posjetilaca na tretiranom lokalitetu izgradnjom ljetnog restorana.
- m) Ispitati da li postoje uvjeti za uzgoj napr. Jelena lopatara (poseban projekat).
- n) Sagledati mogućnost uzgoja autohtone ribe uz konsultaciju sa ihtiolozima.
- o) Ocijeniti mogućnost trasiranja konjskog puta.

18. Turistička i rekreativna valorizacija.

- a) Informisanje i edukacija posjetilaca o prostoru.
- b) Logo, reklamni materijal, DVD.
- c) Postavljanje dva informativna panoa kao i unapređenje eko infrastrukture.
- d) Uređenje šumskih staza, šetnica, edukacione staze... okolo pećine.
- e) Postavljanje prostorne signalizacije.
- f) Postavljanje adekvatnog šumskog mobilijara.

- g) Izgradnja drvenih trgovačkih tezgi i ljetne kuhinje.
- h) Izgradnja parking prostora sa naplatnom kućom.

Valorizacija prostora podrazumijeva i slijedeće radnje:

- ✓ Uraditi idejni projekat male zgrade upravitelja.
- ✓ Povezati Mjesto okupljanja planinarskom stazom do prvog planinarskog doma bez obzira na udaljenost.
- ✓ Napraviti procjenu izgrađenih ambijentalnih objekata u području pećine.
- ✓ Uraditi vodič kroz pećinu kao i edukativne i planinarske staze.
- ✓ Edukaciona staza u dužini od 1.000 m sa drvenim panoima.
- ✓ Šumska staza u dužini od minimalno 2.000 m sa drvenim klupama za odmor, putokazima i panoima, drvenim stepenicama, mostovima i rukohvatima kao i jedan kompostni toalet na stazi.
- ✓ Trim staza i mjesto za igru djece (klackalice, kućice, učionica na otvorenom). Moguća lokacija za tu namjenu je imanje Buza Čerima na jugoistočnoj strani doline (potencijalni lokalitet za postavljanje eko kampa).
- ✓ Vozić kao eventualna buduća dodatna atrakcija.

Raznolikost šumske zajednice i biljnog pokrivača najznačajniji su faktori koji utiču na brojnost populacije i broja vrsta ptica na nekom prostoru. Kako je alternativni turizam posljednjih godina u stalnom usponu, a broj posmatrača ptica u Evropi se procjenjuje na šest miliona, može se pretpostaviti kakav turistički potencijal nudi birdwatching (posmatranje ptica). Za tu vrstu turizma potrebno je napraviti isključivo posmatračke stanice i ništa više. Za njihovu izgradnju isključivo se koriste prirodni materijali kao drvo, trska i sl., i uz savremena arhitektonska rješenja ne narušavaju pejzaž. Osim turističkog aspekta posmatranja ptica ova aktivnost u sebi sadrži i edukaciju, budući da se na posmatračkim stanicama gotovo po pravilu nalaze i informacije o najčešćim vrstama i njihovim karakteristikama.

19. Zaštita

- Definisanje granica područja pećine
- Obilježavanje krajnjih granica obuhvata kao i unutrašnjih granica vezanih za zone zaštite.
- Edukacija službe nadzora (vodiči i pomoćnici vodiča - rendžeri) u cilju kontrole i osmatranja prostora (bespravna sječa, gradnja uzurpacija, biljne bolesti, štetočine, zaštita infrastrukture, mobilijara, opreme, ponašanje korisnika prostora...)
- Razgraničenje državnih i privatnih posjeda i postavljanje trajnih markacija.
- Obilježavanje eventualnih miniranih područja.
- Higijena prostora, uređenje, slaganje granjevine i dr. organskog materijala u cilju bolje estetike prostora, prevencije od požara i veće stabilnosti sastojina kao i priprema površine za slobodan nalet sjemena.
- Postavljanje lovnih klopki za štetne insekte i smanjivanje njihove brojnosti.
- Na cijelom prostoru iznad pećinskih hodnika bi trebalo zabraniti svaku gradnju osim eko turističke infrastrukture (hiking, planinski bicikl, staze za rekreativno pješaćenje...)
- Na cijelom prostoru iznad pećinskih hodnika stroga zabrana svake gradnje osim eko turističke infrastrukture (hiking, planinski bicikl, staze za rekreativno pješaćenje...).

- Zabranjena je upotreba foto aparata sa blicom u pećini.

20. Mogući prihodi

- Prihod od ulaznica u zaštićeno područje.
- Prihod od usluga parkiranja na glavnom parkingu.
- Najam bicikla i saonica.
- Prihod od prodaje brošura, razglednica i drugog štampanog materijala.
- Prihod od prodaje turističkih karata područja.
- Prihod od ulaznica u pećinu.
- Prihodi od plasmana eko proizvoda (rukotvorine, ljekovito bilje, med, sokovi, pića...)
- Prihodi od turističkog vozića u razvijenoj fazi turističke atrakcije.
- Prihodi od ugostiteljskih djelatnosti
- Prihodi od smještaja u domaćinstvima
- Prihodi od usluga u eko kampu
- Prihodi od ribolovnih dozvola
- Prihodi od usluga turističkog vodiča (hiking, planinski bicikl, foto safari...)
- Prihodi od lova se isključuju jer aktivnost nije u saglasnosti sa eko turističkom ponudom. Ponuda lova kao turistička aktivnost u Evropi skoro više ne postoji. Lovačka društva i lovišta valja prilagoditi ponudi foto safaria i birdwatshinga koji su izuzetno popularni u Evropi i svijetu.

Smjernice koje nudi IUCN u odnosu na turizam u zaštićenim područjima imaju posebnu vrijednost jer one naglašavaju da posjetioци trebaju informacije. Informacije variraju od jednostavnih kao što je položaj područja, radnom vremenu, cijene ulaznica, do kompleksnijih kao što je interpretacija prirodnog nasljeđa. Od veličine informacija zavisi i veličina interesovanja posjetilaca. Potrebno je obrazovati posjetioce da shvate značaj ove zone i da razviju poštovanje za značaj ovog područja. Ovo se postiže direktnom interpretacijom osoblja kao i izradom štampanog obrazovnog materijala te audiovizuelnog materijala. Turisti će posjećivati pećinu da bi saznali vrijednost zaštićenog područja i time stekli određenu osobnu korist. Turizam u zaštićenom području ovisi dakle o stepenu očuvanosti ekosistema.

21. Prioritetne aktivnosti i način korištenja pećine do vremena uređenja atrakcije

1. Pećinu hitno zatvoriti sa novom bravom, a rezervne ključeve povjeriti mještаниnu Buza Ćerimu kao ovlaštenom vodiču kroz pećinu.
2. Iscrтati okretnicu i parking mjesta na predloženom parking mjestu ispred sela Hrustovo (cca 1 km prije pećine) kao i postaviti znak zabrane za autobuse prema pećini.
3. Posjete grupa učenika obavljati tako što bi se učenicima davale informacije o području pećine, općini Sanski Most, okolnim planinama, orijentacija u prostoru, opisati pristup pećini i napraviti planinarsku kolonu (jedan po jedan) do pećine. Posjeta pećini bi se završavala ulaskom u pristupnu dvoranu gdje bi se u polumraku dale informacije o samoj pećini, veličini i izgledu podzemnih hodnika... Povratak bi takođe bio u planinarskoj koloni (jedan po jedan).

4. Napraviti kratku obuku vodiča i nekoliko pomoćnih vodiča za pećinu uz štampanu brošuru sa opisom postupaka vođenja i utvrđenom turističkom „pričom“.
5. Za turiste istraživače omogućiti posjetu pećini uz baterijske lampe do dubine od cca 400 m (mjesto račvanja hodnika) u grupama maksimalno do 15 osoba.
6. Za te namjene nabaviti cca 20 plastičnih kacija i cca 20 baterijskih lampi sa punjačima.
7. Odrediti cijene ulaznica za dvije kategorije posjetilaca.

22. Strateške aktivnosti na uređenju područja pećine

Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnje generacije bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe. To je proces u kojem se stvara sklad iskorištavanja resursa, usmjeravanja investicija, pravca tehnološkog razvoja i institucionalnih promjena sa sadašnjim i budućim potrebama. Prirodni resursi zaštićenog područja i izgrađeni kapaciteti predstavljaju faktore njegovog razvoja. Na području Hrustovačke pećine nalaze se značajni prirodni resursi koji po svom obimu i raznolikosti i predstavljaju vanrednu naučnu i turističku vrijednost.

Obzirom na vrijednosti ekosistema u cjelini, pejsažnih osobenosti, cijelo područje ima karakteristike složenog, senzitivnog sistema neprocjenljive vrijednosti.

Izgrađeni kapaciteti područja Hrustovačke pećine su stvoreni kapital (seoske kuće, kuće za povremeno stanovanje, saobraćajna i telekomunikaciona infrastruktura, trafo stanice...).

Područja za razvoj su:

- Turizam (izletnički turizam, speleološki turizam, ekoturizam, obrazovni, seoski turizam...);
- Naučno istraživački rad, ima poseban značaj i uticaj kad je u pitanju praksa konzervacije prirode, i može biti osnov za strategiju, implementaciju i za reviziju ostvarivanja ciljeva biodiverziteta. Ovo područje je značajno i zbog mogućnosti istraživanja na terenu.

Generiranje prihoda i profita nije osnovni cilj i svrha razvoja područja, nego upravo sredstvo za ostvarenje njegove osnovne misije (zaštita i promocija ove prirodne atrakcije). To znači da treba kontinuirano raditi na osmišljavanju postojećih i potencijalnih sadržaja, kao i na iznalaženju balansa između njihovih prirodno-atraktivnih vrijednosti, sa jedne strane i komercijalnih aspekata, sa druge strane.

Niti jedno područje, a naročito tako mali obuhvat kakav je zaštićeni pejsaž Hrustovačka pećina ne može se promatrati bez sagledavanja međusobnih veza i interakcija šireg područja, kao i integrisanja zaštićenog područja u strateške dokumente šireg okruženja.

Zaštićeno područje predstavlja poticaj za razvoj užeg (sela Hrustovo, Vrhpolje...) i šireg okruženja (Sanski Most, Ključ, Bos. Petrovac...).

Izbor i razmještaj terena sa potrebnom infrastrukturom i uređenjem će definisati projektna dokumentacija nivoa urbanističkog projekta.

Uređenje površina sa rekreativnim sadržajima podrazumjeva pripremanje i održavanje otvorenih površina za okupljanje, sjedenje, igru i zabavno-rekreativne aktivnosti. U tu svrhu se predviđa prikladan mobilijar kao što su klupe, nastrešnice, hladnjaci, informacioni panoj, putokazi, namjenske igre i instalacije na otvorenom, i drugo. Uz sve je potrebno obezbijediti odgovarajuće sanitarije, korpe za otpatke, i sličnu prateću opremu za izletnike.

Za nove staze potrebno je namjensko uređenje i održavanje za izletnička kretanja, biciklizam i slično, sve u prirodnom ambijentu i zemljanoj podlozi sa usputnim klupama, panoima i opremom u skladu sa mjestom i položajem.

Obavezna infrastrukturna opremljenost definisaće se izradom dokumentacije nivoa urbanističkog projekta, a u skladu sa odrednicama ovog Plana.

Automobilsko kretanje unutar kompleksa moguće je samo u funkciji snabdijevanja i zaposlenih.

Objekat Upravitelja nalazi se na Mjestu okupljanja, i predstavlja informaciono- edukaciono-ugostiteljski servisni punkt.

Neophodno je projektirati i izgraditi planinske i biciklističke staze u dužini od više desetina kilometara oko pećine. Očigledno je da je područje općine Sanski Most, posebno jugozapadni dio općine i dalje preko MZ Sanica i dalje starom trasom željeznice prema Bosanskom Petrovcu potrebno umrežiti za potrebe eko turističke namjene prostora.

Strateške aktivnosti podrazumijevaju i razvoj infrastrukture koja podrazumijeva edukaciju interesnih strana u turističkoj ponudi; poboljšanje ponude smještaja u domaćinstvima; umrežavanje kapaciteta; kreacija sistema rezerviranja usluga; trening i certifikacija vodiča...

Strateške aktivnosti su i:

- Jačanje uslužnih servisa
- Kreiranje turističkog proizvoda područja
- Marketing/povezivanje sa tržištem
- Poljoprivreda
- Ostale aktivnosti

Općinski vijećnik u Ilijašu (Kanton Sarajevo), Nermin Ibrahimović, (na čijem se području nalaze pećine Bijambare) piše 29.7.2010. godine, „Bijambare hitno vratiti u nadležnost općine ilijaš“:

Bijambare je mjesto gdje se plaća 2,00 KM po osobi kada hoćete da dođete s porodicom i prošetate... Da li morate platiti 2,00 KM po osobi kada dođete na Bjelašnicu, Igman, Vrelo Bosne i neke druge turističke destinacije... Ne! Samo se ulaz na Bijambare plaća a zauzvrat dobijete ništa! Da li planinari koji žele proći kroz kapiju moraju platiti ulaz? Zar nije logično da mi kao i općina Trnovo na Bjelašnici recimo, imamo uticaj na ekonomsku, ekološku i svaku drugu sferu dešavanja na Bijambarama?!

Logika je da svaka općina gazduje onim resursima za koje ima geografske i kadrovske resurse. Očito je da logika u slučaju Bijambare nije bila jači predmet za one koji su donosili odluke. BIJAMBARE ILIJAŠU DA BI I KANTON I ŠIRE IMALI KORISTI! – zaključuje vijećnik Ibrahimović.

Prva faza

Prije pokretanja bilo kojih aktivnosti oko realizacije predmetnog Projekta potrebno je riješiti prethodna pitanja, kako pravna tako i vlasnička. Po našem mišljenju titular vlasništva Hrustovačke pećine treba biti općina Sanski Most, te je neophodno donijeti sve validne odluke u vezi sa tim. Zbog toga je potrebno u okviru općine Sanski Most oformiti Jedinicu za implementaciju projekta Hrustovačka pećina ili Javno preduzeće.

Uspostava Jedinice za implementaciju projekta Hrustovačka pećina je ekonomski jeftinija i efikasnija u odnosu da se organizira javna kompanija, koji će dovesti do okončanja njegove realizacije.

Sarajevo, naprimjer, već ima iskustva u vezi realizacije sličnih projekata, kao što je Projekt Gradske vijećnice za čiju realizaciju je formiran stručni tim od dvadeset članova u okviru Uprave Grada koji će isti u cijelosti realizirati.

Jedinica za implementaciju projekta Hrustovačka pećina kadrovski može biti popunjena na tri načina: od zaposlenih u Unsko/Sanskom kantonu, od zaposlenih u općini Sanski Most i kombiniranjem prve dvije varijante. U slučaju da ne bude određenih profila potrebnih kadrova isti se mogu angažirati povremeno od drugih institucija ili sa tržišta rada. Poslove iz prve faze koje treba da obavi Jedinica za implementaciju projekta Hrustovačka pećina su sljedeći:

Utvrđiti stvarno imovinsko stanje i pribaviti sve potrebne odluke u vezi titulara vlasništva od strane Unsko/Sanskog kantona, Federacije BiH, općine Sanski Most i drugih aktera vezanih za projekat

Definirati materijalnu i vremensku dimenziju realizacije prve faze Projekta i to:

- izrada svih potrebnih projekata za građenje,
- pribavljanje urbanističke i građevinske dozvole za gradnju,
- zatvaranje konstrukcije financiranja,
- izbor i ugovaranje opreme, rezervnih dijelova i građevinskih radova,
- ugovaranje montaže opreme, puštanje i probni rad i održavanje.

Angažirani kadrovi na realizaciji prve faze izgradnje potrebne infrastrukture Hrustovačke pećine i dalje će svoj radno-pravni status ostvarivati u kantonu ili općini, a za povremeni angažman nedostajućih kadrova treba obezbjediti iz proračuna potrebna sredstva. Kao što se može vidjeti predloženi organizacijsko-upravljački model za prvu fazu izgradnje Hrustovačka pećina je veoma povoljan, u odnosu na organiziranje javne kompanije koja bi obavljala iste poslove iz prve faze izgradnje. Prema tome, prva faza izgradnje podrazumijeva stavljanje iste u funkciju, čime se završava i postojanje Jedinice za implementaciju Hrustovačke pećine u okviru općine Sanski Most.

U okviru druge faze projekta rješavao bi se problem upravljanja bilo putem javne kompanije ili putem prihvatljivog načina partnerstva javnog i privatnog sektora.

23. Aktivnosti na ključnim tačkama

1. Donošenje odluke o zonama zaštite u pećini i odluke o početku izrade prostornog plana obuhvata zaštićene zone oko pećine.
2. Okretalište i parking za autobuse i automobile na parceli Krčana (cca 1 km od pećine) sa potrebnom saobraćajnom signalizacijom.
3. Mjesto okupljanja ispred pećine (cca 250 m ispred pećine) je dostupno samo vozilima za snabdijevanje i službenim vozilima bez prava na zadržavanje. Na južnoj strani parcele koja je u državnom vlasništvu moguće je postaviti nastrešnice sa tezgamama za prodaju rukotvorina i proizvoda sela. Na sjevernoj strani iznad kosine moguće je locirati **edukativno-interpretativni centar** sa ugostiteljskim sadržajima i potrebnim brojem toaleta. Kanalizacija bi se riješila izgradnjom septičke jame sa komorama na prelijevanje (biofluid) koji garantira očuvanje okoliša. Na Mjestu okupljanja je i biletarnica za prodaju ulaznica i drugog pratećeg turističkog materijala kao i dvije info table sa potrebnim obavještenjima o turističkoj infrastrukturi područja. Na Mjestu okupljanja je potrebna i stilizovana info tabla MZ i sela općine Sanski Most sa udaljenostima u km i geografskom orijentacijom.
4. Sa druge strane doline na posjedu mještanina Buza Ćerima procijeniti mogućnost izgradnje mjesta za piknik.
5. Pristup do pećine sa Mjesta okupljanja (cca 250 m) riješiti na početku i na kraju staze stepeništem sa širokim podestima, a stazu proširiti do min. 2 m širine i obezbijediti drvenim rukohvatima.

6. Priključci za električnu energiju se čine dostupnim sa obližnjeg imanja Smaje Ćerimovića i to: do Mjesta okupljanja cca 100 m i do pećine cca 300 m udaljenosti.
7. Na samom ulazu u pećinu izgraditi energetska kućicu sa pomoćnim dizel agregatom 5 KW i malim spremište za gorivo kao i jednom malom prostorijom za potrebe hitne medicinske pomoći.
8. Pošto se ispred turističke atrakcije Hrustovačka pećina u budućnosti očekuje najveća koncentracija turista i posjetilaca u općini Sanski Most preporučujemo da se planira da se na tom prostoru u budućnosti otvori zadruga **prodavnica – Sanska kuća**, radi direktne prodaje proizvoda zadruga iz općine Sanski Most, proizvoda sela i različitih specijaliteta, posjetiocima. Kuća (prodavnica) bi bila i svojevrsni informativni punkt agri-turističkih potencijala sela navedenih općina (ruralni turizam).
9. Izgradnja turističke staze kroz pećinu.
10. Postavljanje električnih instalacija i rasvjeta pećine
11. Nabavka potrebne oprema za mjerenje kriptoklime u pećini.
12. Neophodne radnje na okolišu za realiziranje vizije.
13. Pristupne aktivnosti za razvoj seoskog turizma
14. Aktivnosti na turističkoj i rekreativnoj valorizaciji prostora.
15. Aktivnosti za zaštitu prostora.
16. Prioritetne aktivnosti.
17. Strateške aktivnosti na uređenju područja.

Razvoj projekta "Pećina Hrustovača" otvara potrebu za izradom slijedećih projekata:

- TZ USK valja da inicira izradu turističke mape na jednom listu veličine A3 koja bi se distribuirala po hotelima, info punktovima, stop bus parkinzima i slično.
- TZ USK takođe valja da pomogne štampanje turističke karte općine Sanski Most i okolnog područja u razmjeri 1 : 50.000, koja bi obuhvatila sve slabo frekventne staze i puteve koji su idealni za eko turističku ponudu područja kao i postojećim planinarskim stazama.
- Izvedbeni građevinski projekti za sve navedene ključne tačke.
- Formiranje vodičke službe.
- Projekat izrade teksta za potrebe turističke interpretacije područja pećine koji bi se potom štampao kao turistička brošura.
- Izrada info tabli na predloženim ključnim tačkama.
- Izrada projekta eko signalizacije po selima područja.
- Arhitektonska rješenja predloženih objekata.
- Vizija razvoja saobraćaja u Sanskom Mostu do 2020.g. i sl.

24. Provedba, unapređivanje i nadzor MP

Provedba

Osnovni preduslov za uspješnu provedbu ciljeva i mjera Master plana jeste uspostava jasne institucionalne organizacije za provedbu i implementaciju mjera, zasnovane na kvalitetno informacijsko-komunikacijskom sistemu i obučanim kadrovima.

Kao osnovni organizacijsko-administrativni preduslov za provedbu jeste uspostava koordinacijskog tijela (odjela) za provedbu Master plana. Ovo tijelo bi bilo formirano u sklopu općinskih i kantonalnih službi za pitanja okoliša i turizma i njihov zadatak bi bio da:

- Pripremaju radno operative „izvještaje“ za sve sudionike u procesu, a posebno za nadležne službe.

- Izrade (kratkoročni i srednjeročni) dinamički plan provedbe sa jasno definiranim sudionicima, nadležnostima i rokovima.
- Da obezbijede pravovremenu administrativno-stručnu komunikaciju između svih sudionika u procesu provedbe i implementacije mjera Master plana.
- Osiguraju stalno unapređivanje i nadopunu Master plana.

Obzirom da će veći dio projekta biti implementiran na lokalnom, a manji na kantonalnom nivou potrebno je na tim nivoima ostvariti dobru vertikalnu komunikaciju i koordinaciju sa organima uprave nadležnim za pitanja okoliša i turizma. To znači da bi se u okviru lokalne zajednice (općina Sanski Most) i USK morali odrediti nosioci (minimalno po 1 osoba) za provedbu Master plana. Istovremeno bi za ove kadrove trebalo obezbijediti sredstva za njihovu edukaciju u smislu sticanja specifičnih znanja potrebnih za obavljanje poslova provedbe.

Unapređivanje

Obzirom da je ovaj Master plan „otvoreni dokument“ koji će se vremenom „refreširati“ i nadopunjavati potrebno je putem nadležnih službi na svim nivoima omogućiti kvalitetno nadopunjavanje ciljeva, mjera, pravaca i aktivnosti definiranih u MP. U tom smislu potrebno je:

Osigurati redovno komuniciranje i saradnju na horizontalnoj i vertikalnoj razini svih zainteresiranih subjekata i sudionika;

Osigurati redovno i pravovremeno izvještavanje svih zainteresiranih učesnika sa jasnim naznakama njihovih obaveza;

Pokrenuti proces izrade općinskih, kantonalnih i regionalnih programa zaštite i programa razvoja turizma sa ciljevima i mjerama (sa jasnim kadrovskim, tehničkim i finansijskim implikacijama).

Nadzor

Ovde podrazumijevamo konstantno praćenje, analiziranje i sumiranje rezultata provedbe MP, što je jedan od najvažnijih dijelova uspješne implementacije zacrtanih ciljeva, mjera i projekata MP.

U tom smislu nadzor obuhvata:

- ❖ Praćenje provedbe ciljeva, mjera i projekata MP
- ❖ Redovno i pravovremeno izvještavanje sa terena
- ❖ Kadrovsko (sistem redovne edukacije), tehničko (terensko vozilo i druga potrebna foto i komunikacijska oprema GPS...) i informacijsko (uvezanost u mrežu) jačanje terenskih „kontrolora“ nad provedbom mjera i projekata MP.
- ❖ Jačanje načela partnerstva i podijeljene odgovornosti.

Wigwam Travel & Consulting – WTC d.o.o. iz Sarajeva, uz konsultantsku pomoć svojih saradnika je zainteresiran da nastavi rad na razvoju ovoga, za općinu Sanski Most veoma važnog projekta.

Aktivnosti sa malim finansijskim ulaganjima

Turizam i komplementarne usluge kao strateški sektori jačanja ekonomske osnove općine Sanski Most, posljednjih godina ostvaruju relativno dobre rezultate

Da bi se obezbijedio dinamičniji razvoj turizma u narednom periodu, potrebno je stalno razvijati nove oblike aktivnosti, kako bi se razvojne mogućnosti najbolje iskoristile.

Studija „Pećina Hrustovača“ je dalja nadgradnja već utvrđenih opredjeljenja u razvoju turizma i **ona na najbolji način valorizira resurse prirodnih potencijala općine Sanski Most kao turističkog proizvoda.**

Da bi se ostvarili ciljevi i postigli efekti naznačeni u Studiji neophodno je:

1. da općinsko vijeće razmotri Studiju, eventualno da sugestije i **prihvati date prijedloge;**
2. prihvatanjem prijedloga **otvara se potreba za izradom jednog broja projekata**, čija realizacija ne zahtijeva velika finansijska sredstva, ali koja značajno poboljšavaju mogućnosti korištenja turističkih resursa i ostvarenja većih prihoda u turizmu. Između ostalih, to su:
 - a) izrada izvedbenih građevinskih projekata za ključne tačke i njihova realizacija;
 - b) izrada brošure (priručnika) u cilju **adekvatne interpretacije** pećine.
 - c) izrada info-tabli na ključnim tačkama predloženih itinerera;
 - d) izrada projekta eko-signalizacije i markiranje turističkih staza po selima općine;
 - e) izrada turističke mape USK i općine Sanski Most koje bi se distribuirale po hotelima, info-punktovima, stop-bus parkinzima i sl.;

U Studiji su dati konkretni prijedlozi svih neophodnih radova. Oni se mogu realizovati i fazno, u zavisnosti od raspoloživih sredstava. U finansiranju ovih radova, treba da učestvuju nadležne institucije USK i općine. Sa usvojenim dokumentom od strane općinskog vijeća, općina Sanski Most može aplicirati za finansijsku pomoć iz raznih međunarodnih fondova.

Wigwam Travel & Consulting – WTC d.o.o. iz Sarajeva , uz konsultantsku pomoć svojih saradnika, želi da nastavi aktivnost na realizaciji zadataka iz Studije, kao i drugih aktivnosti na realizaciji strateških ciljeva u razvoju turizma u općini Sanski Most.

Vremenski okvir

Rad na projektu je realiziran u periodu od 01. 03. 2011. do 09. 05. 2011. Radna verzija je dostavljena Naručiocu 18. 05. 2011. godine. U konačnu verziju će biti uključeni prigovori, sugestije i preporuke Naručioca.

Dosadašnje aktivnosti na pripremama Projekta

Potpisan Ugovor o pružanju usluga 18.11.2010.godine, na osnovu Obavještenja o javnoj nabavci objavljenog u „Službenom glasniku BiH“ broj: 11/10 od 15.2.2010. godine, tenderske dokumentacije i Ponude Davaoca usluga od 05.03.2010. godine.

25. Zaključak

Analiza stanja speleoturizma u svijetu i analiza trendova pokazuje da turističke pećine u svijetu godišnje posjeti oko 150 miliona turista. Prihod od speleoturizma se procjenjuje na preko 2,3 milijarde USD godišnje. Ulaganja u nove turističke pećine su stalna i značajna u neposrednom regionalnom okruženju, u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji. Ako se posmatra vrijeme od prvog evidentiranog posjetioca turiste u nekoj bosanskohercegovačkoj pećini, speleoturizam u BiH ima relativno dugu tradiciju. Međutim, ako se analizira broj pećina stavljenih u funkciju turističke eksploatacije, bosanskohercegovačko iskustvo sa speleoturizmom je veoma skromno.

Za ostvarivanje Master plana neophodna je odluka općinskog vijeća Sanski Most za pokretanje inicijative za zakonsku proceduru, a to znači da se stepen zaštite pećine

Hrustovača spusti do kantonalne nadležnosti (III stepen zaštite). Nakon toga potrebno je pokrenuti inicijativu u USK da bi se donijela zajednička odluka o izradi, ako je to moguće (nije neophodno), Prostornog plana pećine Hrustovača. Odrediti stav javnosti o ovom projektu (javna rasprava) i uspostaviti koordinacijsko tijelo za provedbu plana.

Prirodne vrijednosti Unsko/Sanskog kantona su novoproglašeni NP Una i objekti zaštićeni po prijeratnom popisu. Nadležne službe kantona i zainteresirane općine, kao i općina Sanski Most, bi trebale izvršiti inventuru zaštićenih objekata, zaštititi odgovarajućom zaštitom i u roku od jedne godine donijeti plan upravljanja. U današnjim siromašnim godinama se čini da bi jedno javno kantonalno preduzeće moglo da upravlja i sa NP Una kao i sa ostalim budućim zaštićenim područjima uz općinske ekspoziture.

Literatura

BENAC A. Završna istraživanja u pećini Hrustovači, GZM n.s.A. III/1948.; 3-42
BENAC A. O ishrani prehistorijskih stanovnika BiH, GZM n.s.A. VI/1951., 271-279
BENAC A. Način stanovanja u prehistoriskim periodima BiH, GZM n.s.A. VII/1952.; 121-138
BENAC A. Eneolitsko doba u BiH, GZM n.s.A. XXXIV/1979. (1980.); 15-26
BIBANOVIĆ Z. Turizam – Interes Bosne i Hercegovine, RABIC 2006.
BIBANOVIĆ Z. Turistički manual, u pripremi.
DIMITRIJEVIĆ S. Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, PJJ III/1979.; 267-341
KOROŠEC J. Pećina Hrustovača novi lokalitet slavonske kulture, GZM n.s.A. I/1946.; 7-38
MANDIĆ M. Predhodni izvještaj o započetom iskopavanju u Hrustovačkoj pećini kod Bos. Vrpolja, GZM LI 1939., (1940.); 65-71
MULAOMEROVIĆ J. Efekti speleoturizma na razvoj nerazvijenih područja

Zoran Bibanović, direktor WTC
Autor i redaktor

Kemal Grbo, projekt koordinator
Dizajn i DTP

Irena Bibanović, stručni saradnik

Prilog:

Stopića pećina nalazi se u selu Rožanstvu, 18 km od magistralnog puta Užice – Zlatibor. Ulaz u pećinu je monumentalnih dimenzija, visine 18 m, a širine otvora 30 m. Stopića pećina se sastoji iz dve pećine, hidrografski spojene: kratke pećine – ponor Trnavskog potoka i Stopića pećine iz koje izvire Trnavski potok. Pećina još uvek nije uređena za turističke posete.

Za pećinu **Velika Peć** na Medvednici skreće se s puta koji vodi od Planinarskog doma "Lipa" do Planinarskog doma "Gorščica" (planinarska staza 32). Sam put po stijeni do ulaza u Veliku Peć je vrlo opasan i naporan, nikako ga ne bih preporučio onima koji nemaju kondiciju ili se boje visine jer se ide uskim puteljkom uz stijenu, a s druge strane je provalija (opasno po život)! Osim pećine Velika Peć, u istoj stijeni u blizini ima još nekoliko pukotina veličine da u njih čovjek može ući.

U početku biješe šuma i pećina – naša prva domovina.

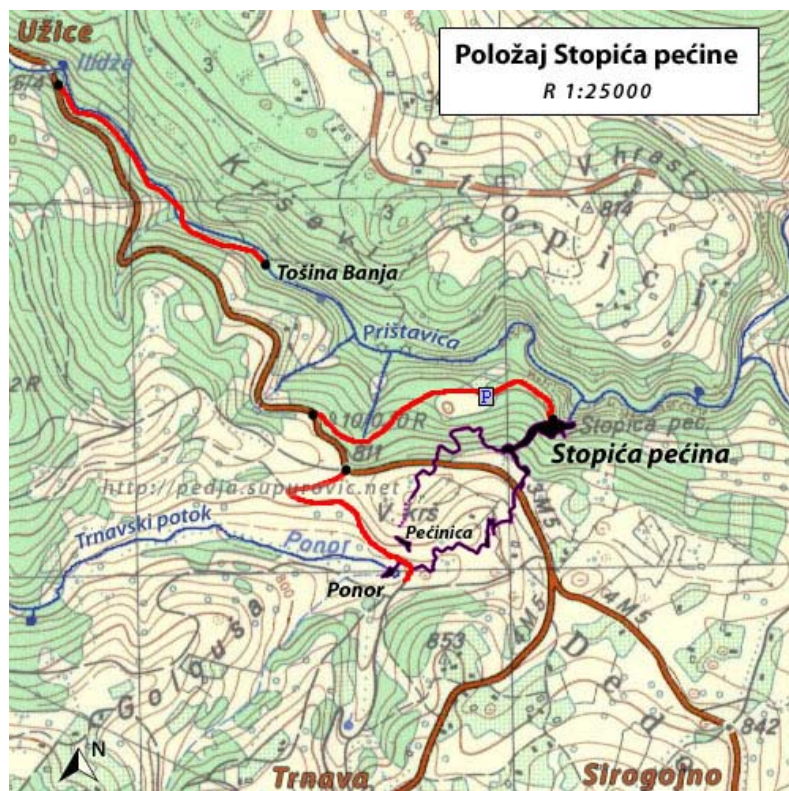

Više od 30 hiljada ljudi posjetilo je jučer Djevojačku pećinu u naselju Brateljevići kod Kladnja i prisustvovalo Kišnoj dovi, koja se decenijama održava na ovom lokalitetu. Manifestacija Dani Djevojačke pećine počela je 10. augusta sa nizom prigodnih kulturno-vjerskih događaja, a završena je jučer centralnom vjerskom manifestacijom kada je učena takozvana aliđunska (Ilindan 2. augusta) kišna dova. Po svome značaju, specifičnostima i masovnosti Djevojačka pećina ubraja se u red velikih dovišta, od koje je posjećenija jedino Ajvatovica u Pruscu.

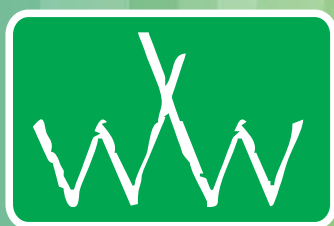
Nepoznati počinilac ili više njih odnijelo je iz pećine Orlovača u Mokrom, kod Pala, 16.000 godina stare kosti velikog pećinskog medvjeda, izjavila je portparol policije Istočnog Sarajeva Danka Tešić. Ona je rekla da su ulazna željezna vrata pećine razvaljena i iz nje odnesena lobanja i ostale kosti pećinskog medvjeda.

Riječ o kostima neprocjenjive arheološke vrijednosti jer potiču od skeleta drugog po veličini pronađenog medvjeda u svijetu.

Do Brateljevića i djevojačke pećine vodi asfaltni put i uspon je vrlo blag tako da smo bez nekog većeg napora došli do djevojačke pećine. Sam prilaz pećini je extra uređen. Iako je pećina u vrijeme održavanja vjerske manifestacije "Dani djevojačke pećine" osvijetljena u unutrašnjosti, u vrijeme kad smo mi bili u posjeti to nije bio slučaj.

Sarajevo 26.4.2011.

M. Tita 38 d. Sarajevo – agencija za posredovanje u turizmu i konsalting
Tel-Fax 033 221 410, 221 420, 221 430, 221 440; Mob - 061 724 600
www.wigwam.ba e-mail: wigwam@wigwam.ba